

Кафедра іноземних мов та методики викладання

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА
СУЧАСНОМУ УРОЦІ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Виконав:

Ян Вейго, студент 62-2А групи
ННІ Філології та історії,
спеціальності 014 Середня освіта
предметної спеціальності 014.02 Середня
освіта (Англійська мова і література)
ОПП «Середня освіта (Мова і література
(англійська))»

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, ст. викладач
Олена ЧАЙКА

Допущено до захисту

«19» січня 2025 р.

Завідувач кафедри

Дмитро МАРЄЄВ

Дата захисту:

«28» січня 2025 р.

Оцінка 82 B

Підписи членів ЕК:

[Handwritten signatures]

Глухів – 2025

АНОТАЦІЯ

Ян Вейго. Технологія розвитку критичного мислення на сучасному уроці зарубіжної літератури. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Магістерська робота присвячена вивченню теоретичних, методичних і практичних аспектів впровадження технології розвитку критичного мислення на сучасному уроці зарубіжної літератури в старших класах.

На основі узагальнення наукової інформації з'ясовано, що технологія розвитку критичного мислення забезпечує формування здатності учня до самостійного перенесення раніше засвоєних знань і умінь у нову ситуацію; бачення проблеми у тій або іншій ситуації; бачення структури об'єкта і його нових функцій; уміння знаходити альтернативні способи розв'язання проблем; комбінувати раніше відомі способи розв'язання і створювати нові. Психолого-педагогічні концепції виокремлюють такі складові та ознаки критичного мислення: аналіз аргументів, оцінка джерел, виявлення припущень, розгляд альтернативних точок зору, рефлексія та ін.

Виходячи з проведеного аналізу наукових праць з порушеної проблеми запропоновано розглядати критичне мислення як ключову компетентність, що забезпечує успішне навчання та життєдіяльність особистості в сучасному суспільстві.

Відповідно до завдань дослідження проаналізовано реальний стан реалізації технології розвитку критичного мислення в практиці сучасної школи, зокрема на сучасному уроці зарубіжної літератури. Системний аналіз різних підходів до трактування поняття «педагогічна технологія» в сучасних дослідженнях дав змогу окреслити його як систему діяльності педагога і учня в освітньому процесі, побудовану на конкретній ідеї, відповідно до визначених принципів організації і взаємозв'язку цілей-змісту-методів.

Враховуючи інтегративний характер шкільного курсу зарубіжної літератури, аналізуючи основні завдання його вивчення в закладах загальної

середньої освіти, спираючись на ключові та предметні компетентності, які необхідно сформулювати у старшокласників, доведено важливість впровадження технології розвитку критичного мислення на сучасному уроці зарубіжної літератури, що дозволить активізувати аналітичну, дослідницьку та творчу діяльність старшокласників на етапі творчо-критичного вивчення художніх творів.

Під технологією розвитку критичного мислення розуміємо психолого-дидактичну систему змісту, методів, форм і засобів розвивального навчання, яка надає учням можливість активно оволодівати новими знаннями й способами дій у процесі індивідуального та спільного пошуку, прискорюючи становлення їхніх пізнавальних потреб, інтересів, емоцій, волі.

Методика впровадження технології розвитку критичного мислення на сучасному уроці зарубіжної літератури в старших класах пропонує ефективні форми, методи та прийоми, зокрема: за ступенем активності та самостійності учнів (проблемний виклад, пошуковий, дослідницький, евристичний), за мірою педагогічної взаємодії (полілог, діалог, дискусія), мозковий штурм, мозкова атака, метод Дельфі, метод аналізу конкретних (реальних) ситуацій, рольові ігри, ділова гра тощо.

Змодельовані фрагменти уроків та план-конспект уроку-диспуту репрезентують реалізацію технології розвитку критичного мислення, зокрема акцентуючи увагу на таких методичних прийомах і видах навчальної діяльності: робота з перекладами, робота в групах, ділова гра, мозкова атака, різні види бесіди, проєктна робота, творча робота, рольова гра, літературна гра тощо.

Проведене наукове дослідження дає підстави вважати, що мета досягнута, поставлені завдання розв'язано.

Ключові слова: педагогічна технологія, критичне мислення, компетентність, компетентнісний підхід, аналіз, аргументація, оцінювання, припущення, усвідомлення, рефлексія, шкільний курс зарубіжної літератури.

ABSTRACT

Yang Weiguo. The Technology of Developing Critical Thinking in the Foreign Literature Lesson. – Qualification work as a manuscript.

The research paper deals with the theoretical, methodological, and practical aspects of using technology to develop critical thinking in the foreign literature lesson at the general secondary school.

Based on the generalization of scientific information, it has been clarified that the technology of developing critical thinking ensures the formation of a student's ability to independently transfer previously acquired knowledge and skills to a new situation; seeing the problem in one situation or another; understanding the structure of an object and its new functions; the ability to find alternative problem-solving methods; combining previously known problem-solving methods and creating new ones. Psychological and pedagogical concepts identify components and features of critical thinking such as analyzing arguments, evaluating sources, identifying assumptions, considering alternative viewpoints, reflection, and others.

Building on the analysis of scientific works on the discussed issue, critical thinking is proposed as a key competence that ensures successful learning and personal development in modern society.

Following the research objectives, the current state of implementing the technology of developing critical thinking in the practice of modern schools, particularly in the modern foreign literature lesson, has been analyzed. A systemic analysis of various approaches to interpreting the concept of «pedagogical technology» in modern research has allowed it to be defined as a system of teacher and student activities in the educational process, based on a specific idea, under the defined principles of organizing and interconnecting goals-content-methods.

Considering the integrative nature of the school course in foreign literature, analysing the main objectives of its study in general secondary education institutions, relying on the key and subject competencies that need to be developed

in high school students, the importance of implementing the technology of developing critical thinking in the modern foreign literature lesson has been proven, which will activate the analytical, investigative, and creative activities of high school students during the creative-critical study of literary works.

By the technology of developing critical thinking, we understand a psychological-didactic system of content, methods, forms, and means of developmental learning that enables students to actively acquire new knowledge and ways of action through individual and collaborative search processes, accelerating the formation of their cognitive needs, interests, emotions, and will.

The methodology of implementing the technology of developing critical thinking in the modern foreign literature lesson in senior classes offers effective forms, methods, and techniques, including the level of activity and independence of students (problem presentation, exploratory, research, heuristic), by the degree of pedagogical interaction (polylogue, dialogue, discussion), brainstorming, brain attack, Delphi method, analysis of specific (real) situations, role-playing games, business games, and so on.

Lesson fragments and a lesson-dispute plan represent the implementation of the technology of developing critical thinking, focusing on such methodological techniques and types of educational activities as working with translations, group work, business games, brain attacks, various types of discussions, project work, creative work, role-playing games, literary games, and so on. The conducted scientific research provides grounds to believe that the goal has been achieved, and the tasks set have been solved.

Key words: pedagogical technology, critical thinking, competence, competency-based approach, analysis, argumentation, evaluation, assumptions, awareness, reflection, school subject in foreign literature.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЇ	2
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ.....	12
1.1. Поняття «критичне мислення», його складові.....	12
1.2. Погляди філософів, педагогів і психологів на проблему розвитку критичного мислення особистості.....	16
1.3. Критичне мислення як ключова компетентність в освіті.....	23
Висновки до розділу 1.....	26
РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ УРОК ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	28
2.1. Проблема розвитку критичного мислення в методиці викладання зарубіжної літератури.....	28
2.2. Концептуальні засади сучасного уроку зарубіжної літератури....	34
2.3. Місце та роль технології розвитку критичного мислення на уроці зарубіжної літератури.....	39
Висновки до розділу 2.....	45
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА СУЧАСНОМУ УРОЦІ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	47
3.1. Сучасні форми, методи, прийоми та види навчальної діяльності з розвитку критичного мислення.....	47
3.2. Методичні рекомендації щодо розвитку критичного мислення на уроці зарубіжної літератури.....	59
3.3. Урок розвитку критичного мислення в системі уроків зарубіжної літератури.....	67
Висновки до розділу 3.....	72
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний світ зазнає стрімкого технологічного розвитку, що надає нашому суспільству незліченні можливості та виклики. Питання розвитку критичного мислення стає надзвичайно важливим у сучасній освіті, особливо на уроці зарубіжної літератури, який «покликаний засобами мистецтва слова сприяти становленню вільної особистості учня, його критичного мислення, впевненості й креативності» [8].

Зарубіжна література завжди відображала складні аспекти людського життя, створюючи текст, який вимагає аналізу та розуміння. «Виховання творчого читача із самостійним критичним мисленням, високим естетичним смаком і стійким інтересом до художньої літератури» [8] є одним із головних завдань шкільного курсу зарубіжної літератури. Ефективному розв'язанню цього завдання сприяє використання сучасних освітніх технологій на уроці зарубіжної літератури, що відкриває нові можливості для розвитку критичного мислення молодого підростаючого покоління.

Розвиток критичного мислення є однією з найпоширеніших педагогічних інновацій, що сприяє втіленню концепції особистісно орієнтованої моделі освіти та передбачає зміну ролі та функцій як вчителя, так і школярів у сучасному освітньому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роки відзначаються посиленням уваги вчених до проблеми розвитку критичного мислення в освітньому процесі, підтвердженням чого є видання значної кількості публікацій та проведення семінарів і конференцій. В українському науковому просторі серед робіт із порушеної проблеми на особливу увагу заслуговують праці С. Терно, у яких автор представляє власну методику розвитку критичного мислення старшокласників на уроках історії, Т. Хачумян, у яких дослідниця пропонує розвивавати критичне мислення здобувачів вищої освіти засобами інформаційних технологій, О. Пометун, де авторка акцентує увагу на власній методиці стимулювання критичного мислення. Вагомий вклад у

дослідження проблеми розвитку критичного мислення зробили І. Большакова, І. Бондарук, Л. Пироженко, І. Сущенко, О. Тягло. В Україні наразі різні заклади освіти та громадські організації активно проводять тренінги, вебінари, майстер-класи для освітян. Відомими тренерами з розвитку критичного мислення є І. Гудзик та В. Погребенник.

Розвиток аналітичного та критичного мислення є однією з важливих освітніх цілей в зарубіжній педагогіці вже кілька десятиліть поспіль. Відомими в усьому світі є праці Д. Брунера, М. Вертгеймера, Дж. Дьюї, Д. Елліса, Д. Кластера, А. Кроуфорда, М. Ліпмана, К. Мередіта, С. Метьюз, Р. Пауля, Дж. Стіла, Д. Халперна, Дж. Шерман та інших.

Проблема розвитку критичного мислення на сучасному уроці зарубіжної літератури також ставала предметом уваги практикуючих учителів-словесників та вчених-методистів (А. Вітченка, О. Ісаєвої, Ж. Клименко, Л. Мірошниченко, В. Мельник, В. Наливайко, О. Ніколенко, О. Орлової, К. Середа, Л. Сич, Ю. В. Стус, Ю. Султанов, Л. Таран, В. Туряниця, Л. Удовиченко, А. Хименець, І. Ціко, Л. Юлдашева та ін.). Проте на сьогоднішній день немає системного підходу в розв'язанні цього питання, що й зумовило вибір теми магістерської роботи – **«Технологія розвитку критичного мислення на сучасному уроці зарубіжної літератури»**.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та проаналізувати використання технології критичного мислення в шкільному курсі зарубіжної літератури, розробити методичні рекомендації щодо формування критичного мислення старшокласників на уроках вивчення художнього твору.

Поставлена мета передбачає реалізацію таких **завдань**:

1. Розкрити поняття «критичне мислення», його складові та місце у шкільній літературній освіті.
2. Дослідити проблему розвитку критичного мислення особистості у філософській, психолого-педагогічній і методичній літературі.
3. Проаналізувати технологію критичного мислення та її місце і роль у шкільному курсі зарубіжної літератури.

4. Окреслити ефективні форми, методи, прийоми та види навчальної діяльності з розвитку критичного мислення на сучасному уроці зарубіжної літератури.
5. Розробити методичні рекомендації щодо використання технології розвитку критичного мислення старшокласників на уроках вивчення художнього твору.

Об'єкт дослідження – процес літературного розвитку школярів, спрямований на використання технології розвитку критичного мислення під час вивчення творів зарубіжної літератури.

Предмет дослідження – методика розвитку критичного мислення старшокласників на сучасному уроці зарубіжної літератури.

Для досягнення мети й розв'язання поставлених завдань у магістерській роботі використано такі **методи дослідження**: аналіз філософських, психолого-педагогічних і методичних джерел для визначення теоретичних засад порушеної проблеми; герменевтичний, типологічний, компаративний методи – для розуміння основних категорій дослідження й обґрунтування їх наукових засад; аналіз шкільних програм, підручників, посібників і синтез отриманої інформації – для визначення стану досліджуваної проблеми в шкільній літературній практиці, педагогічне моделювання – для розробки методичних рекомендацій щодо формування критичного мислення старшокласників на уроках вивчення художнього твору, проблемно-пошуковий – для визначення ефективних методичних прийомів і видів навчальної діяльності з розвитку критичного мислення на сучасному уроці літератури в старшій школі.

Наукова новизна магістерського дослідження – узагальнено й систематизовано на основі розрізнених джерел зміст і складові поняття «критичне мислення»; проаналізовано психолого-педагогічні та методичні особливості використання технології розвитку критичного мислення на сучасному уроці літератури; теоретично обґрунтовано ефективні форми, методи, прийоми і види навчальної діяльності з розвитку критичного мислення

старшокласників на сучасному уроці зарубіжної літератури; розроблено методичні рекомендації щодо цільового використання технології розвитку критичного мислення старшокласників під час вивчення художніх творів світової літератури.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що матеріали можуть бути використані в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти та шкіл нового типу (на уроках зарубіжної літератури, факультативних заняттях, у позакласній роботі); під час розробки методичного супроводу шкільних програм, підручників, навчально-методичних посібників, а також у курсі «Методика навчання зарубіжної літератури» закладів вищої освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні результати дослідження оприлюднені на V Усеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній інтернет-конференції з міжнародною участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (м. Глухів, 16 лютого 2023 р.), XI Всеукраїнських науково-педагогічних читаннях молодих учених і здобувачів освіти іноземними мовами «The 21st Century Challenges in Education and Science» (м. Глухів, 20-21 квітня 2023 р.), XIII Міжнародній інтернет-конференції молодих учених і студентів «Глухівські наукові читання – 2023. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (м. Глухів, 6-8 грудня 2023 р.).

Результати магістерської роботи відображено у двох одноосібних публікаціях: «Teaching critical thinking skills in the Foreign literature classes», що опублікована в збірнику матеріалів XI Всеукраїнських науково-педагогічних читань молодих учених і здобувачів освіти іноземними мовами «*The 21st Century Challenges in Education and Science*»; «Критичне мислення як ключова компетентність у літературній освіті старшокласників», що вийшла друком у збірнику матеріалів XIII Міжнародної інтернет-конференції молодих учених і студентів «Глухівські наукові читання – 2023. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук».

Структура магістерської роботи зумовлена логікою дослідження, поставленими завданнями і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

У вступі визначено актуальність теми магістерського дослідження, тему, мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, наукову новизну, практичне значення, апробацію, подано короткий опис структурних складових.

У першому розділі «Теоретичні засади розвитку критичного мислення в освітньому процесі» розкрито сутність і складові поняття «критичне мислення», окреслено філософські та психолого-педагогічні особливості використання технології розвитку критичного мислення особистості, досліджено критичне мислення як ключову компетентність у сучасній літературній освіті.

У другому розділі «Технологія розвитку критичного мислення та сучасний урок зарубіжної літератури» проаналізовано методичні підходи до проблеми розвитку критичного мислення здобувачів середньої освіти, визначено концептуальні засади сучасного уроку зарубіжної літератури та місце в ньому технології розвитку критичного мислення.

У третьому розділі «Методика розвитку критичного мислення на сучасному уроці зарубіжної літератури» обґрунтовано сучасні ефективні форми, методи, прийоми та види навчальної діяльності з розвитку критичного мислення у процесі шкільної літературної освіти, подано методичні рекомендації щодо розвитку критичного мислення на уроці з вивчення художнього твору світової літератури та визначено місце уроку розвитку критичного мислення в системі уроків зарубіжної літератури.

Список використаних джерел містить 60 позицій, серед яких довідникова, енциклопедична, філософська, психолого-педагогічна, навчально-методична література.

Загальний обсяг роботи – 83 сторінки, із них – 78 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Поняття «критичне мислення», його складові

У сучасному освітньому контексті поняття «критичне мислення» відіграє ключову роль в інтелектуальному розвитку здобувачів освіти та підготовці їх до викликів сучасного світу, оскільки воно допомагає їм аналізувати інформацію, розуміти складні питання, приймати обґрунтовані рішення та розв'язувати проблеми. Концепція Нової української школи (НУШ) від 2016 року передбачає формування у старшокласників ряду ключових компетентностей, зокрема здатностей критично мислити, ставити й досягати цілі, розв'язувати проблемні ситуації, брати участь у командній роботі, вести діалог у різноманітних культурних середовищах та інші вміння, навички і здатності, необхідні для самостійного життя в сучасному суспільстві [12].

Критичне мислення вважається важливою компетентністю для ХХІ століття, і без нього неможливо досягти ефективності в умовах цифрової епохи. На сьогоднішній день розвиток критичного мислення серед здобувачів освіти стає активним напрямом досліджень та розробок педагогів. Ця проблема спонукає до написання наукових статей, монографій, захисту дисертацій, публікації методичних розробок та інших наукових і практичних матеріалів. Сучасна освіта спрямована на підготовку до майбутнього, яке неможливо точно передбачити. Тому найважливішим є розвиток того виду мислення, який дозволяє адекватно оцінювати нові обставини та формувати стратегії для подолання можливих проблем, які можуть виникнути.

Це обумовлює необхідність включення критичного мислення в перелік основних результатів освіти, зокрема шкільної. Традиційна оцінка результатів навчання лише за переліком стандартизованих базових знань й умінь/навичок, хоча й залишається важливою, проте не може сьогодні бути основним критерієм, за яким ми оцінюємо академічну успішність чи невдачу наших

школярів. Добре навчені здобувачі освіти мають не лише знати й розуміти наукові ідеї та концепції, а й бути мотивованими мислити критично, використовувати те, що вони знають для покращення власного життя, а також власного внеску в життя країни та світу. Потенціал критичного мислення людини стає основою для забезпечення якості її життя, її життєвого успіху [27].

Поняття критичного мислення має численні тлумачення. У науковій літературі критичне мислення розглядається як важлива риса сучасної особистості, і це явище є складним, багатогранним і має кілька рівнів. Учені класифікують його як один із видів мислення і включають його в різні категорії, такі як логічне, практичне та понятійно-абстрактне мислення. Критичне мислення є процесом спрямованого мислення, і його метою є розв'язання проблем, а суть полягає в виконанні різних операцій та прийомів, таких як аналіз, синтез, оцінка, як щодо власних думок і результатів діяльності, так і щодо інформації про думки та дії інших. О. Тягло описує критичне мислення як сучасний розділ «науки мислити», який породжується усвідомленням помилок і хитрощів у теоретичній та практичній діяльності людини, людства. Воно може бути представлене як специфічний різновид рефлексії, що спирається на елементарну логіку і, ймовірно, на відповідні конкретні науки [41].

Лексикографічне визначення «критичне мислення» знаходимо в Кембриджському словнику. Воно описується як «процес ретельного обдумування предмета або ідеї, не дозволяючи емоціям чи думкам впливати на вас», що вказує на ключовий аспект цієї навички. У визначенні підкреслюється активний характер критичного мислення як процесу, в якому людина свідомо залучається до обдумування і аналізу інформації. Важливою є саме свідома увага до деталей та обстеження аспектів предмета чи ідеї. Таке тлумачення вказує на важливість утримання від особистих емоцій та думок. Це означає, що під час критичного мислення людина намагається дотримуватися об'єктивності, не дозволяючи своїм власним переконанням чи емоціям перешкоджати логічному та ретельному розгляду предмета чи ідеї [44].

Тлумачення Оксфордського словника поняття «критичне мислення» як «процес аналізу інформації з метою логічного прийняття рішення про те, наскільки ви вважаєте щось істинним чи хибним» підкреслює, що критичне мислення – це процес, а не випадковий висновок. Воно включає в себе систематичний аналіз інформації, спрямований на логічне прийняття рішення. Це означає, що особа активно займається розгляданням доказів, визначенням логічних зв'язків, що приводить до обґрунтованого висновку. Також важливо, що визначення вказує на важливість оцінювання інформації за критеріями правдивості чи хибності. Критичне мислення допомагає особі аналізувати дані і робити обґрунтовані висновки про те, наскільки вона вважає певну інформацію достовірною чи недостовірною [45].

Д. Клустер вважає, що критичне мислення – це творче або інтуїтивне мислення. Науковець виділяє наступні параметри критичного мислення:

1. критичне мислення є мислення самостійне;
2. інформація є відправним, а не кінцевим пунктом критичного мислення;
3. критичне мислення починається з постановки питань і з'ясування
4. проблем, які потрібно вирішити;
5. критичне мислення прагне до переконливої аргументації;
6. критичне мислення – це мислення соціальне [43].

Метью Ліпман, викладач філософії Колумбійського університету та консультант ЮНЕСКО з питань освіти, розробив «рефлексивну» модель освіти. У цій моделі основний акцент не робиться на запам'ятовуванні конкретної інформації, а на осмисленні внутрішніх сенсів і характеристик предметів та явищ, що вивчаються. Ліпман виділяє шість ключових елементів критичного мислення:

1. Володіння різними прийомами формування перевіреної на практиці методології обробки інформації є важливою частиною навичок мислення.

2. Відповідальність передбачає, що особа, звертаючись до інших, розуміє свій обов'язок надавати слухачам чи читачам обґрунтовані докази відповідно до встановлених стандартів або, якщо стандарти не влаштовують, переконливо сумніватися в них.
3. Формулювання самостійних суджень у якості результату критичного мислення свідчить про його спрямованість на творчу мисленнєву діяльність, необмежену жорсткими алгоритмами і стереотипами.
4. Критичне мислення використовує важливі критерії для оцінки ідей під час аналізу чи критики.
5. Самокорекція вимагає використання критичного мислення як методу, спрямованого на виправлення чи поліпшення власних суджень.
6. Використання загальних критеріїв не виключає уваги до контексту, оскільки критично мисляча людина розуміє їх у зв'язку з контекстом і допускає інші альтернативи відповідно до ситуації [16].

Ця класифікація добре висвітлює багатогранність критичного мислення та його ключові аспекти. Важливо володіти різними методами опрацювання інформації – це свідчить про системність підходу. Критичне мислення передбачає відповідальність – обґрунтованість суджень та готовність переглядати стандарти. Формулювання власних суджень свідчить про творчий, а не шаблонний характер критичного мислення. За М. Ліпманом, в стабільних традиційних суспільствах основною метою була передача знань, тоді як у сучасному інформаційному суспільстві важливішою є гнучкість та винахідливість, а не лише накопичення знань. Він вважав свою концепцію освіти як дослідження (*education as inquiry*) ефективним поєднанням двох ключових цілей освіти: передачі знань і проведення досліджень для встановлення істини. Критичне мислення для Ліпмана стає невід'ємною частиною сучасного життя, дозволяючи правильно вирішувати широкий

спектр практичних завдань у будь-якій професійній сфері (наприклад, архітектурі, юриспруденції, медицині тощо), в міжособистісних відносинах (у моральних ситуаціях вибору), науковій діяльності та в повсякденному житті.

О. Тягло визначає чотири основні фази алгоритму критичного мислення: аналіз, розуміння, оцінки і, можливо, власне критику [41]. Такий підхід демонструє системність критичного мислення – це не просто критика заради критики, а виважений процес, що вимагає ретельності на кожному етапі. Кожна фаза вносить важливий внесок у процес аналізу та розуміння, забезпечуючи об'єктивність та глибокий інтелектуальний розвиток. Отже, запропонований алгоритм добре відображає сутність та складові критичного мислення.

Нами наведені різні тлумачення терміну «критичне мислення». Незважаючи на різні підходи до визначення цього поняття, у них можна виявити схожий сенс. Представлені дефініції дозволяють сформулювати власне розуміння цього явища.

На нашу думку, критичне мислення в широкому розумінні – це здатність аналізувати, оцінювати та критично сприймати інформацію, думки чи ситуації. Це включає в себе здатність розрізняти факти від думок, аналізувати аргументи, розуміти контекст і приймати обґрунтовані рішення. Критичне мислення є важливою навичкою в навчанні, професійному розвитку та в повсякденному житті.

1.2. Погляди філософів, педагогів і психологів на проблему розвитку критичного мислення особистості

Філософи, педагоги та психологи по-різному підходять до проблеми розвитку критичного мислення, проте усі вони визнають його важливість.

Античні філософи, такі як Аристотель, Геракліт, Демокрит, Платон, Сократ та Фома Аквінський, вже звертали увагу на аспекти критичного мислення. Вони тлумачили цей тип мислення як здатність до логічного

виваженого мислення, аргументації, дискусій, узагальнення та аргументованого висловлення думок. Філософ Г. Гегель, представник класичної німецької філософії, розглядав мислення як не лише суб'єктивну діяльність людини, але й об'єктивну сутність, що існує незалежно від неї. За його поглядами, мислення виявляє своє існування через матерію та природу, виступаючи як об'єктивна реальність, або абсолютна ідея. Гегель розглядав мислення як процес неперервного еволюційного розвитку пізнання, постійного підйому від низького до високого.

Сократ визначив основи евристичного методу навчання, що включає в себе ідею, що учень має «пізнати самого себе». Вчитель у цьому методі виступає як провідник до самостійного пошуку, не надаючи готових відповідей, але заохочуючи до активності та самостійного вивчення через формулювання запитань, які потребують творчої та розумової дії. Головна ідея в розвитку особистості полягає в активному пізнаванні, в здатності ставити нові та важливі питання. Метод бесіди та діалогу, який був запропонований Сократом та подальше розвинутий його послідовником Платоном, сприяв встановленню істини та вирішенню проблемних питань під час взаємодії між учасниками. Цей метод сприяв розвитку критичного мислення, особливо у відношенні до попередньо встановлених концепцій і явищ, та відігравав позитивну роль у виникненні та подальшому розвитку логіки як науки [26].

Е. де Боно розглядав критичне мислення як вираження цивілізованого спадку від Давньої Греції у сфері мислення. Він вважав, що це обґрунтований та логічний підхід, спрямований на виявлення «істини» через аргументи, які поставляють обговорюване питання в тенета суперечності. Головна мета цього типу мислення полягає в виявленні недоліків. Навіть якщо щось не є повністю помилковим, завдання критичного мислення полягає в ретельному аналізі та відкиданні непотрібного, використовуючи критичні доводи під час ефективної дискусії.

Піфагор також зробив значний внесок у розвиток критичного мислення через його вплив на геометрію, що вплинула на філософію та науковий метод.

Геометричні принципи Піфагора базувались на аксіомах, які розглядалися як самоочевидні істини. Ці аксіоми та теореми розглядалися як вірні в реальному світі, який розумівся як щось, що можна спостерігати і вивчати за допомогою дедукції. Такий підхід відкривав можливість здійснювати відкриття в реальному світі, спираючись на спостереження та логічні судження [33].

Аристотеля визнають засновником логіки – науки, що вивчає закони мислення. Відоме вчення про силогізм стало одним із ключових досягнень Аристотеля у логіці. Крім того, він сформулював закони мислення, надав обґрунтування поняття істини та помилок в доведенні, як мимовільних, так і навмисних. Створений Аристотелем понятійний апарат і стиль наукового мислення залишаються актуальними в філософії й донині [33].

Вивчаючи розвиток теорії мислення у філософії Нового часу, важливо звернути увагу на праці Френсіса Бекона, якого вважають засновником сучасного наукового мислення. У своєму творі «Новий органон» він акцентує на значущості індукції, у протиставленні до дедуктивного методу, що мав вирішальне значення в системі Аристотеля. Френсіс Бекон зробив внесок у розвиток теорії критичного мислення, концептуалізуючи, так звані «привиди», як шкідливі розумові звички, що призводять до помилок. Його класифікація включала «привиди роду» які спонукають розум до спрощення природних явищ; «привиди печери», що відхиляють розум від істини через індивідуальні схильності; «привиди площі або ринку» які визначають розум загальноприйнятими поглядами та забобонами; і «привиди театру», які викривають неправильні вчення і філософські теорії [11].

Концепція «критичного мислення» отримала широке визнання та стала предметом вивчення на початку ХХ століття. Найбільший вплив на сучасну філософію здійснили різні філософські течії, включаючи позитивізм (представлений Г. Спенсером), критичний реалізм (К. Поппер) та прагматизм (представлені В. Джемсом і Дж. Дьюї).

Критичне мислення в психології представляє собою важливий аспект когнітивних процесів, що включає аналіз, оцінку та розуміння інформації з

точки зору логіки та об'єктивності. Так, проблема розвитку критичного мислення цікавила багатьох вітчизняних психологів. Серед них можна виділити таких дослідників: М. Марчук, В. Резнік, С. Рубінштейн, І. Солойчук, О. Тихомиров, Я. Чапак. Вони спиралися у своїх працях на фундаментальні теорії відомих радянських психологів: Л. Виготського, П. Гальперіна, Д. Ельконіна, Г. Костюка. Кожен з цих науковців зробив внесок у дослідження критичного мислення, запропонувавши власне бачення його сутності та особливостей. Їхні праці стали важливою основою для подальшого вивчення цієї проблематики.

У психології критичне мислення є ключовою компетентністю для ефективного розв'язання завдань, подолання труднощів і прийняття обґрунтованих рішень у різних сферах життя. Ця здатність важлива як для особистісного розвитку, так і для соціальної взаємодії з оточуючим світом.

Багато психологів пропонують шляхи формування саме установки на критичне мислення. Зокрема, Д. Халперн наголошує, що проблема полягає не стільки у відсутності вмінь критично мислити, скільки у небажанні це робити. Вона радить виховувати у студентів позитивне ставлення до власних інтелектуальних можливостей та формувати якості критично мислячої особистості.

Д. Халперн відзначає, що фахівці в галузі психології та суміжних наук запропонували декілька визначень поняття «критичне мислення» близьких одне до одного, проте пропонує лаконічне визначення, яке, на її думку, відбиває суть ідеї: «Критичне мислення – це використання когнітивних технік або стратегій, які збільшують імовірність отримання бажаного кінцевого результату». В своєму визначенні авторка наводить характеристики критичного мислення (контрольованість, обґрунтованість та цілеспрямованість), зазначає його функцію (розв'язання задач, формулювання висновків, імовірнісна оцінка та ухвалення рішень), міститься натяк на склад (когнітивні техніки). Проте, поза увагою залишається структура, відносини та зв'язки між складовими критичного мислення. Основні розділи книги Д.

Халперн дозволяють судити про склад критичного мислення: запам'ятовування, зв'язок між мисленням та мовою; логічні розмірковування; аналіз аргументації, перевірка гіпотез, розуміння законів імовірності, ухвалення рішень, навички розв'язування задач та творче мислення. Із такого переліку видно, що критичне мислення інтерпретується доволі широко, можна навіть стверджувати, що, по суті, йде мова про «мислення високого порядку» [39].

Дж. Гілфорд, відомий американський психолог, досліджував особливості мислення людини. Він виокремив два типи мислення – конвергентне і дивергентне. Конвергентне мислення, на думку Гілфорда, стереотипне, передбачуване і спрямоване на пошук єдиного вірного рішення. Натомість дивергентне мислення призводить до виникнення нестандартних способів вирішення проблеми. Людина з розвиненим дивергентним мисленням здатна запропонувати цілу низку рішень однієї задачі. Отже, саме дивергентне мислення, на переконання Гілфорда, є основою критичного мислення.

У сфері американської психології виділяють два основних типи мислення: творче і критичне. Творче мислення визначається як здатність до відкриття чого-небудь нового або до вдосконалення існуючих рішень проблем. З іншого боку, критичне мислення розглядається як здатність перевіряти запропоновані розв'язки з метою визначення області їхнього застосування. Таким чином, основна мета творчого мислення полягає в створенні нових ідей, тоді як критичне мислення спрямоване на виявлення недоліків і дефектів у запропонованих рішеннях.

Філософи зазначають, що критичне мислення – це процес, що відбувається за певними стандартами. Просто залучити людину до критичного мислення неможливо, адже це потребує створення відповідних умов з урахуванням особливостей формування поглядів і переконань особистості. Психологи пропонують конкретні операційні визначення критичного мислення, а також методики його розвитку через формування певної поведінки та діяльності. Деякі дослідники демонструють, як навчати критичному

мисленню у різних предметних галузях. Це особливо важливо з дидактичної точки зору, адже критичне мислення найкраще розвивається у процесі роботи з конкретним навчальним матеріалом, а не лише як абстрактний набір навичок.

Останнім часом критичне мислення набуло особливої актуальності в освітніх системах провідних європейських країн, ставши основою освітніх реформ протягом останнього десятиліття. Це пов'язано з тим, що навички критичного мислення дають змогу орієнтуватися в надмірному інформаційному просторі та протистояти маніпуляціям. Тому, критичне мислення розглядається як ключова компетентність для успішного функціонування особистості в сучасному суспільстві.

Проблема пізнавальної активності школярів цікавила педагогів ще здавна. Зокрема, чеський педагог Я. Коменський у своїх працях обґрунтовував принципи і правила навчання. Він наголошував, що діти мають здобувати знання не лише з книжок чи слів учителя, а насамперед через власні спостереження навколишніх речей та явищ, вивчення причинно-наслідкових зв'язків. Таким чином, Коменський ще у XVII столітті акцентував важливість активної пізнавальної діяльності старшокласників у навчанні [10].

Видатний український педагог В. Сухомлинський надавав великого значення розвитку самостійного та творчого мислення школярів. Досліджуючи проблеми навчання, він обстоював гуманістичні та демократичні принципи освіти. Головне завдання навчання Сухомлинський вбачав у всебічному розвитку особистості дитини, толерантному ставленні до неї та формуванні вміння самостійно здобувати знання. У своїх педагогічних працях він радив виховувати в старшокласників прагнення пізнавати навколишній світ, виконуючи складні розумові операції: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення. Також Сухомлинський наголошував на важливості вчити дітей спостерігати, досліджувати та робити власні висновки [38].

Критичне мислення в педагогіці досліджувалося численними вченими та педагогами. Американський філософ, педагог та психолог Джон Дьюї вважається одним із основоположників філософії освіти. Його ідеї стосовно

критичного мислення відіграли важливу роль у формуванні педагогічних концепцій. Бразильський педагог і філософ Полін Фріре відомий своєю концепцією освіти, спрямованою на освіту як інструмент соціальної зміни. Він підкреслював важливість критичного мислення для розвитку соціальної свідомості. Новозеландський педагог і дослідник Рольф Дерман є автором концепції видимого навчання. В його роботах звертається увага на важливість розвитку критичного мислення для підвищення ефективності навчання.

Американський філософ та педагог Річард Паул – співзасновник Фонду Критичного Мислення. Він зробив важливий внесок у розвиток теорії критичного мислення та методів його викладання. Співзасновниця та президент Фонду Критичного Мислення, Лінда Ельдер активно працює у сфері розвитку методів навчання критичному мисленню.

Ці дослідники та багато інших вчених працювали над розумінням та розвитком критичного мислення в педагогіці в різних країнах, вносячи свої важливі ідеї у цю галузь.

У педагогічній літературі існують різні погляди на критичне мислення:

- 1) Його розглядають як контроль за процесом інтелектуальної діяльності, оцінювання думок, гіпотез, шляхів їх доведення.
- 2) Воно трактується як мислення вищого порядку, що ґрунтується на інформації.
- 3) Це усвідомлене сприйняття власної інтелектуальної діяльності та діяльності інших.
- 4) Критичне мислення сприяє розвитку креативності особистості.
- 5) Воно формує творчу особистість.

Отже, у педагогіці критичне мислення розглядається як важливий чинник інтелектуального та особистісного розвитку.

1.3. Критичне мислення як ключова компетентність в освіті

В умовах інформаційного суспільства та стрімкого зростання обсягів інформації критичне мислення набуває статусу ключової компетентності в системі освіти.

Критичне мислення передбачає здатність аналізувати інформацію з різних джерел, оцінювати надійність цих джерел, виявляти упередженість, приховані припущення, необґрунтовані висновки. Критично мисляча людина не сприймає будь-яку інформацію як істину, а піддає її сумніву.

У контексті освіти критичне мислення сприяє глибшому засвоєнню навчального матеріалу, розвитку креативності та самостійності. Використання методів, спрямованих на стимулювання критичного мислення, дозволяє школярам активніше залучатися до навчального процесу.

В. Неділько у своєму підручнику «Методика викладання української літератури в середній школі» наголошував на важливості самостійної роботи для розвитку критичного мислення. Він писав про необхідність формувати в школярів уміння самостійно мислити, розв'язувати навчальні та життєві задачі, розвивати аналітичне мислення. Серед провідних проблем виділяв удосконалення методів навчання, запровадження нових ефективних методів для активізації творчого мислення старшокласників, розвитку їх активності, формування вмінь робити висновки та узагальнення. Так, В. Неділько виділяв ще одну важливу умову для розвитку критичного мислення – творчість та пізнавальна активність. Він наголошував, що для стимулювання критичного мислення необхідно залучати школярів до творчого процесу, пізнавальної діяльності під час вивчення літератури. Ще одним важливим моментом, на який звертав увагу науковець, є проблемний характер запитань та завдань. Саме проблемні, дискусійні питання спонукають здобувачів освіти до критичного осмислення матеріалу, формулювання та аргументації власної позиції. Тож, Неділько виокремлював ключові чинники, які сприяють розвитку критичного мислення на уроках літератури. Серед методів, що найкраще

сприяють розвитку самостійного критичного мислення старшокласників, В. Неділько виділяв: а) евристичну бесіду, особливо коли вона набуває форми дискусії, така бесіда стимулює до висловлення власних думок, оцінок, аргументації; б) метод самостійної роботи, що передбачає опрацювання частини навчального матеріалу самотужки. Це сприяє розвитку аналітичних навичок та вмінь. На думку Неділька, саме евристична бесіда та самостійна робота є дієвими методами для стимулювання критичного осмислення матеріалу старшокласниками [21].

Є. Пасічник у своїх працях, зокрема посібнику «Українська література в школі» пропонував такі методи для розвитку мислення школярами: лекція на проблемній основі, проблемні запитання, що допомагають з'ясувати ідейну спрямованість творів, ставлення автора, функції образів тощо, поступове ускладнення проблемних запитань, але з урахуванням доступності для класу і формуванням інтересу, розвиток умінь самостійно здобувати і осмислювати знання. Пасічник радив використовувати проблемні методи, які стимулюють школярів аналізувати, порівнювати, узагальнювати та робити висновки, тобто розвивають мислення [25].

На думку американського філософа і педагога Дж. Дьюї, розвиток критичного мислення розпочинається з моменту, коли старшокласники починають активно цікавитися певною проблемою. Відправною точкою навчання має бути запитання про те, які саме проблеми породжує досліджуване явище чи ситуація. Зосередження на проблемних питаннях стимулює природну допитливість класу і спонукає до критичного осмислення. Тому вчитель повинен визначити коло актуальних проблем, а згодом допомогти школярам сформулювати ці проблеми самостійно. У своїх працях Дж. Дьюї розкриває важливість трансформації природних здібностей в навички критичного розгляду та дослідження під час навчання. Головне завдання таких навичок – сформулювати вміння не робити поспішних висновків та опанувати різні методи пошуку нового матеріалу для підтвердження чи спростування першої думки. Рефлексія дозволяє поглянути на предмет

дослідження з різних боків, ретельно проаналізувати й зробити правильні висновки. Дьюї зазначає, що рефлексивне мислення – це логічний тип мислення, для якого характерні обережність, ґрунтовність, точність, визначеність, правильність, методична побудова. Він ототожнює рефлексивне мислення з критичним.

Розвиток критичного мислення на уроках літератури має величезне значення, оскільки література не лише відображає різноманіття ідей та перспектив, але й спонукає до критичного аналізу та розуміння світу. Художні твори часто містять складні теми та проблеми, що вимагають критичного мислення для їх розуміння.

Т. Бугайко та Ф. Бугайко у своєму методичному посібнику «Навчання і виховання засобами літератури» акцентували увагу на ідеях цілісного та проблемного підходу до вивчення художнього твору. На їхню думку, проблемний і традиційний підходи у літературній освіті не є взаємовиключними, а навпаки взаємопроникають та взаємодоповнюють один одного, збагачуючи процес навчання. Тобто проблемне навчання може поєднуватися з елементами традиційного підходу для досягнення цілісного засвоєння літературного твору. На думку науковців, головним завданням навчального процесу є розвиток пізнавальних здібностей здобувачів освіти. Їх потрібно навчити логічно і образно мислити, самостійно здобувати знання та розумно застосовувати їх у житті. Для цього вчителі-словесники мають звернути увагу на ідею проблемного навчання, оскільки, як зазначалося, «проблемне викладання активізує розумову діяльність учнів, стимулює їхню увагу, спрямовує думку, викликає глибоку особисту зацікавленість, збуджує бажання знайти відповідь». Отже, проблемний підхід допомагає розвивати пізнавальні інтереси та здібності школярів [3].

Критичне мислення відіграє ключову роль у здобутті якісної сучасної освіти. Це здатність осмислено та систематично розглядати інформацію, долати бар'єри у сприйнятті та розумінні, а також розв'язувати завдання, використовуючи логіку та обґрунтовані аргументи. Це не просто про

спроможність пам'ятати факти, але й про уміння їх аналізувати, порівнювати та визначати їх значущість.

Критичне мислення дозволяє здобувачам освіти аналізувати інформацію, а не просто пасивно сприймати. Це сприяє кращому засвоєнню знань та їх практичному застосуванню. Воно допомагає розвивати логіку, раціональність, об'єктивність. Старшокласники вчаться перевіряти факти, шукати докази, формулювати виважені судження. Крім того, критичне мислення сприяє розвитку творчих здібностей та уяви, адже передбачає пошук нестандартних рішень. Воно формує вміння ставити під сумнів стереотипи, уникати упереджень, протистояти маніпуляціям, допомагає виробляти власну думку з різних питань, обґрунтовувати власну позицію.

Висновки до розділу 1

Критичне мислення є важливою компетентністю в сучасній освіті, оскільки допомагає школярам аналізувати інформацію, розуміти складні питання та приймати обґрунтовані рішення.

Існують різні підходи до визначення поняття «критичне мислення» в філософії та психолого-педагогічній науці. Проте усі вони підкреслюють активний, свідомий і неупереджений аналіз інформації як основу критичного мислення. Дослідники виділяють різні складові та ознаки критичного мислення, серед яких: аналіз аргументів, оцінка джерел, виявлення припущень, розгляд альтернативних точок зору, рефлексія та ін.

Проблема критичного мислення цікавила мислителів з давніх часів, про що свідчать праці видатних філософів. Вони підкреслювали важливість логічного, виваженого мислення та аргументації.

У психології це явище розглядається як складний когнітивний процес аналізу, оцінки, розуміння інформації. Дослідники вивчали індивідуальні особливості його прояву.

Педагогічні концепції підкреслюють значення критичного мислення для навчання та виховання. Запропоновано різні підходи щодо його розвитку в освітньому процесі.

Критичне мислення поєднує в собі індивідуальний та соціальний аспекти. З одного боку, воно передбачає здатність людини самостійно робити висновки на основі глибокого і всебічного аналізу інформації. З іншого боку, критичне мислення реалізується в соціальній взаємодії – кожна думка перевіряється і обґрунтовується тільки тоді, коли нею діляться з іншими. Тому, це явище поєднує як здатність до індивідуального аналітичного мислення, так і вміння обмінюватися ідеями та аргументами в соціумі.

Отже, критичне мислення слід розглядати як ключову компетентність, що забезпечує успішне навчання та життєдіяльність особистості в сучасному суспільстві.

РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ УРОК ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

2.1. Проблема розвитку критичного мислення в методиці викладання літератури

Проблема розвитку критичного мислення в методиці викладання літератури – це один з ключових аспектів, що вимагає уваги в освіті. Література відображає різноманітні аспекти людського життя, ставить складні питання, та й узагалі сприяє розвитку критичного мислення.

Але багато програм викладання літератури фокусуються на запам'ятовуванні фактів, аналізі сюжетних ліній, чи розумінні літературних термінів, залишаючи осторонь важливий аспект – вміння критично мислити.

Критичне мислення є важливою складовою сучасної освіти. Воно дозволяє школярам аналізувати інформацію, робити висновки на основі фактів та даних, а не емоцій чи упереджень. Критичне мислення допомагає формувати самостійність та відповідальність, розвиває інтелектуальні здібності. Одним з головних завдань вчителя літератури є формування цієї якості під час вивчення художніх творів. Проте на сьогодні існує низка проблем у реалізації цього завдання.

Однією з ключових проблем є те, що традиційні методики викладання літератури не передбачають цілеспрямованого розвитку критичного мислення. Як зазначає М. Степанишин, вчителі часто обмежуються поясненням змісту та ідей творів, не заохочуючи клас до самостійного аналізу [36]. У результаті у школярів не формується здатність ставити запитання, висувати припущення, аргументувати власну точку зору.

Іншою важливою проблемою є брак досвіду застосування технологій розвитку критичного мислення у вчителів літератури. Як зазначає О. Пометун, більшість педагогів обізнані лише з окремими прийомами, а не системою

роботи в цьому середовищі [30]. Це ускладнює цілеспрямовану реалізацію завдань щодо формування критичного мислення здобувачів освіти.

О. Пометун справедливо звертає увагу на недоліки традиційного навчального процесу в школі. На більшості уроків домінує монолог вчителя, тоді як школярі залишаються пасивними слухачами. Часто запитання педагогів є риторичними, вони самі одразу відповідають на них. Такий підхід не сприяє розвитку активної, критичної позиції старшокласників. Для її формування потрібно змінити модель взаємодії на уроці, надати дітям більше можливостей для висловлювання і дискусії.

Досить часто вчителі ототожнюють засвоєння знань із запам'ятовуванням. Тому старшокласники вважають, що якщо вони зможуть повторити слова вчителя чи підручника – то означає, що вони вже знають і розуміють матеріал. Але насправді це не так. Багато вчителів намагаються спростити складний матеріал, звести все до простих формул і алгоритмів, які легко запам'ятати. Однак така підміна розуміння зазубрюванням на практиці не призводить до реального оволодіння предметом. Адже проблема полягає не в тому, щоб просто запам'ятати певну інструкцію, а збагнути сутність явища чи процесу.

Надзвичайно важливо забезпечити спільну діяльність, де здобувачі здійснюють справжні дослідження, що стимулюють їхній розвиток, зокрема критичне мислення. Це стимулює розвиток старшокласників, зокрема розвиток критичного мислення. Така спільна робота можлива лише через використання проблемних методів навчання. Отже, ефект розвитку критичного мислення залежатиме від того, наскільки добре організована спільна діяльність вчителя та здобувачів освіти. Безперечно, однією з ключових навичок, яку варто розвивати за допомогою проблемних методів, є аналіз за допомогою синтезу. Важливо підкреслити, що на уроках не слід обмежуватися лише проблемними методами навчання, оскільки це може бути неефективним і навіть шкідливим. Ключовим є розумний баланс між пояснювально-ілюстративними, репродуктивними методами та методами проблемного

навчання. Використання проблемних методів навчання має відбуватися в зоні найближчого розвитку старшокласників. Тут елементи критичного мислення вводяться поступово, з акцентом на можливості здобувачів освіти. Важливо узагальнювати не лише факти, а й самі методи дослідження (процедури критичного мислення). Проблемні методи повинні сприяти розвитку старшокласників згідно з логічною схемою: теза – аргументи – демонстрація. Де теза – положення, що має бути доведено; аргументи – факти чи судження, які підтверджують тезу; демонстрація – процедура мислення, що показує відповідність тези наявним аргументам.

Наступною проблемою є недостатнє методичне забезпечення для розвитку цієї якості під час вивчення літератури. Бракує спеціальних навчальних посібників, розробок уроків та позакласних заходів, спрямованих на формування критичного мислення [24]. На проблему нестачі спеціальних навчально-методичних матеріалів для цілеспрямованого розвитку критичного мислення під час вивчення літератури наголошує і Н. Волошина. Це ускладнює підготовку вчителів до роботи. Недостатня увага приділяється розробці відповідних завдань та вправ для уроків та позакласної роботи.

Вчителі-практики часто відчувають складнощі в сучасному освітньому середовищі, яке активно залучає світовий досвід у навчання та виховання молодого покоління. Це покоління має бути мобільним, конкурентоспроможним та здатним долати будь-які цивілізаційні виклики завдяки розвитку творчих здібностей, різних форм мислення та вміння співпрацювати з іншими. Такі поняття як «інновація», «нововведення», «технологія» вже стали звичайними для вчителів. Жоден відкритий урок, атестація чи конкурс, жодна публікація методичної розробки чи плану уроку у фахових виданнях сьогодні не обходиться без залучення педагогічних інновацій [5].

Однією з ключових проблем, на думку І. Сафарян, є те, що більшість учителів-словесників у своїй роботі спираються на репродуктивні методи навчання [34]. Вони зосереджуються на поясненні фактичного змісту та

ідейно-художніх особливостей творів. Такий підхід не сприяє розвитку у здобувачів освіти умінь аналізувати, порівнювати, узагальнювати, критично оцінювати прочитане.

О. Пометун цілком слушно зазначає, що в педагогіці немає універсального алгоритму, який автоматично забезпечить розвиток критичного мислення у старшокласників. Проте є обґрунтовані педагогічні умови й підходи, які можуть ефективно сприяти цьому процесу. Це висуває певні вимоги до вчителя. Щоб розвинути критичне мислення, він повинен виділяти час для його практики; дозволяти міркувати; враховувати різні думки; заохочувати активну участь; створювати доброзичливу атмосферу; вірити в здібності кожного; цінувати критичне мислення [28].

Незважаючи на важливість розвитку критичного мислення старшокласників, на практиці існує низка проблем у реалізації цього завдання під час викладання літератури. Для вирішення окреслених проблем необхідно переглянути підходи до навчання предмета, підвищити кваліфікацію вчителів, розробити спеціальні навчально-методичні матеріали. Цілеспрямована робота в цьому напрямі сприятиме формуванню інтелектуально розвинених та критично мислячих здобувачів освіти.

Побудова освітнього процесу має ґрунтуватися на індивідуальних особливостях школярів, адже вплив на особистість завжди опосередкований її унікальними якостями та внутрішніми мотивами. Розвиток критичного мислення на заняттях літератури тісно пов'язаний з реалізацією індивідуального підходу. Особистість формується в процесі соціалізації та комунікації і є унікальною комбінацією рис, що визначають стиль мислення, особливості мови та мовленнєвої культури кожного. Врахування індивідуальних особливостей у навчанні створює оптимальні умови для розкриття пізнавального потенціалу, активності, нахилів і талантів кожного старшокласника.

Розвиток критичного мислення у школярів вимагає від учителя вміння правильно ставити запитання, спрямовувати увагу в потрібне русло, навчати

робити висновки та знаходити рішення. Це допоможе кожній дитині розкрити свої творчі здібності. Для цього потрібне виважене керівництво педагога. Кожен шкільний урок має стати уроком мислення, спілкування та діалогу. Головна мета сучасної освіти – формування культурної особистості.

Т. Дятленко, аналізуючи учительський досвід, визначила, що одні вчителі грамотно підходять до впровадження та апробації в практичній діяльності різноманітних сучасних дидактичних нововведень. Вони обирають одну конкретну стратегію чи концепцію з величезного розмаїття і реалізують її. Інші ж намагаються відразу в одному плані уроку представити прийоми та види діяльності, що є складовими різних педагогічних технологій, які вчитель іноді ототожнює, іноді поєднує. Т. Дятленко зазначає, що впровадження інноваційних засобів і форм роботи для них стає самоціллю чи нав'язаною ідеєю [5].

Методика розвитку критичного мислення завжди враховує специфіку предмета. На уроках зарубіжної літератури важливо уважно обирати комбінацію різних методів і прийомів. Наприклад, використання лекцій може сприяти розвитку критичного мислення лише тоді, коли вчитель логічно та послідовно викладає певну проблему, яка виникла у літературному творі, пропонує методику обговорення та навчає школярів працювати з матеріалом. Для зацікавлення старшокласників в такому викладі, педагог повинен вибирати актуальні та цікаві життєві проблеми. Ефективною буде лекція, в ході якої педагог стимулює сумніви та дискусію щодо порушених питань.

Проблемна лекція може ефективно стимулювати мислення школярів та мотивувати їх до самостійного опрацювання матеріалу. Втім, важливо дотримуватися послідовності та логічності викладу. Нова інформація має органічно пов'язуватися з попереднім матеріалом, аби старшокласники сприймали літературу як цілісний процес. Тільки за умови забезпечення внутрішніх зв'язків та наступності знань проблемна лекція справді спрацює як засіб розвитку критичного осмислення навчального матеріалу. Тож цей метод

вимагає від учителя дотримання певних умов, дидактичних принципів і логіки викладу.

Проаналізувавши науково-методичну літературу, ми визначили декілька ключових проблем, які можуть виникати під час розвитку критичного мислення на уроках літератури. По-перше, обмежена інтерпретація. Школярі можуть обмежуватися лише першоджерелами або стандартними тлумаченнями творів. Це пригнічує їхню здатність розглядати альтернативні погляди та розвивати власні творчі ідеї.

По-друге, відсутність стимулу до самостійного аналізу. Часто методи викладання можуть бути орієнтовані на «правильні» відповіді, що зводиться до запам'ятовування фактів, а не до розвитку критичного мислення. Це може зменшити мотивацію до самостійного аналізу та власних висновків.

По-третє, недостатня підтримка вчителя. Якщо вчитель не надає належної підтримки та направлення старшокласникам у процесі аналізу та обговорення літературних творів, це може призвести до неповного розвитку їхнього критичного мислення.

По-четверте, недооцінка значення різноманітності тлумачень. Школярі можуть бути призвичаєні до однозначного розуміння текстів, тоді як літературні твори часто мають багатозарову природу та можуть мати різні інтерпретації, кожна з яких може бути важливою.

По-п'яте, недостатнє використання різноманітних методик. Якщо використовуються лише традиційні методи вивчення літератури, які не сприяють активному обговоренню, аналізу та порівнянню різних точок зору, це може обмежити розвиток критичного мислення старшокласників.

Розв'язання цих проблем може включати в себе використання різноманітних підходів до вивчення літератури, акцент на розвитку самостійності школярів у процесі аналізу та обговорення творів, а також створення сприятливого середовища для вільного вираження різних думок та інтерпретацій.

2.2. Концептуальні засади сучасного уроку зарубіжної літератури

Урок зарубіжної літератури посідає важливе місце у формуванні духовного світу школярів, розвитку їхнього критичного мислення, читацьких інтересів та художнього смаку. Відповідно до сучасної парадигми освіти, він має бути спрямований на особистість дитини, на виявлення її творчого потенціалу та індивідуальних здібностей. Реалізація цих завдань вимагає впровадження нових підходів до побудови уроку зарубіжної літератури.

Починаючи з 1992 року, в українських загальноосвітніх навчальних закладах запроваджено викладання зарубіжної літератури замість російської, яка домінувала за радянських часів. Предмет «зарубіжна література» був уведений після проголошення Незалежності як логічний крок у боротьбі з тоталітарним минулим та демократичного поступу держави. У світовій практиці середніх шкіл немає окремого предмета «зарубіжна література». Тому досвід України в залученні молоді до читання є винятковим.

Методика викладання зарубіжної літератури ґрунтується на унікальності об'єкту вивчення – Книги, цінність і необхідність якої для розвитку людства доведено часом та історією. На переконання Л. Мацевко-Бекерської, успішне викладання зарубіжної літератури можливе за умови гармонійного поєднання трьох вимог: 1) знання літератури у цілісному комплексі авторів, текстів, історичних чинників, теоретичних постулатів тощо; 2) потреба передати своє знання іншим; 3) набір певних навиків організувати свій контакт з іншими з метою передати власне знання» [18].

Сучасна шкільна літературна освіта регулюється Державним стандартом базової середньої освіти, затвердженим постановою Кабміну від 30 вересня 2020 р. Метою базової середньої освіти визначено розвиток природних здібностей, інтересів; формування компетентностей, необхідних для їх соціалізації та громадянської активності; свідомого вибору життєвого шляху; продовження навчання або здобуття професії; а також виховання

відповідального ставлення до родини, суспільства, природи, національних і культурних цінностей [31].

Базова середня освіта включає адаптаційний цикл (5-6 класи) та цикл базового предметного навчання (7-9 класи). Такий поділ дозволяє врахувати вікові й індивідуальні особливості та потреби розвитку старшокласників, а також забезпечити їх просування за індивідуальними освітніми траєкторіями.

Типова освітня програма розроблена для реалізації Державного стандарту базової середньої освіти. Вона затверджена наказом МОН від 19.02.2021 і створює умови для продовження реформи «Нова українська школа» у 5-9 класах з 2022 року. Програма визначає загальний обсяг навчального навантаження, орієнтовну тривалість і можливі зв'язки між окремими предметами; очікувані результати навчання школярів; зміст навчальних програм; форми організації освітнього процесу; вимоги до осіб, які можуть розпочати навчання. Вона містить варіанти навчальних планів для шкіл з навчанням українською мовою та мовами національних меншин [32].

У зв'язку зі створенням різних модельних навчальних програм для 5-9 класів, Міністерство освіти і науки України запропонувало варіативні підручники для реалізації кожної з цих програм. Тобто для кожної програми розроблено декілька варіантів підручників, між якими можуть здійснювати вибір заклади загальної середньої освіти. Така варіативність надає можливість педагогам обирати підручник, який найбільше відповідає конкретній навчальній програмі та потребам певного класу.

Модельні програми складаються з пояснювальної записки, основної частини (зазначається зміст навчального предмета за розділами і темами, очікувані результати відповідно до Державного стандарту), очікуваних результатів навчання, пропонованого змісту навчального предмета, видів навчальної діяльності (рекомендовані).

Відповідно до Держстандарту, базова середня освіта охоплює адаптаційний цикл (5-6 класи) та цикл базового предметного навчання (7-9 класи). Відповідно, курс зарубіжної літератури в основній школі має два етапи:

5-6 класи – прилучення до читання художньої літератури; 7-9 класи – систематичне читання художньої літератури. У профільній школі (10-12 класи) передбачено етап творчо-критичного читання. У 5-9 класах поєднано проблемно-тематичний і жанровий принципи побудови програми для формування початкових уявлень про окремі літературні явища і поняття. Протягом вивчення в 5-9 класах класичні та сучасні твори поєднані в межах розділів і тем на основі образно-тематичної або жанрової спорідненості.

Виділимо основні завдання вивчення зарубіжної літератури:

- Залучити старшокласників до читання творів класики й сучасності;
- сформувати стійкий інтерес до художньої літератури;
- навчити сприймати, аналізувати, інтерпретувати художні та медіатексти;
- сформувати вміння порівнювати твори, критично оцінювати інформацію;
- розвивати естетичні почуття, емоції, творчі здібності;
- формувати комунікативні уміння й навички, вміння знаходити інформацію щодо літератури;

Сучасний урок літератури має відповідати вимогам нового Державного стандарту і бути спрямований на задоволення пізнавальних потреб школярів, надання можливостей для самореалізації. Це впливає на структуру та зміст уроку зарубіжної літератури.

Визначимо такі дидактичні вимоги до структури уроку: чітка організація, з'ясування навчальних і виховних завдань; раціональний розподіл навчального часу; забезпечення творчих вправ та завдань для школярів, проблемний виклад матеріалу; логічність і послідовність подачі матеріалу; повторення раніше вивченого, дотримання міжпредметних зв'язків; використання ефективних методів і прийомів навчання; застосування різних засобів наочності (графічних, аудіо, відео тощо).

О. Куцевол вважає, що структура уроку зарубіжної літератури залежить від різноманітних факторів, включаючи такі аспекти:

- зміст навчального матеріалу;
- особливості предмету;
- вікові особливості конкретного класу;
- тип уроку;
- завдання, пов'язані з навчанням, розвитком та вихованням;
- рівень підготовки класу;
- індивідуальні здібності та інтереси вчителя;
- психологічні особливості класного колективу;
- дидактична мета тощо [14].

Отже, враховуючи сказане вище, Ф. Штейнбук виділив за типологічними ознаками такі типи уроків зарубіжної літератури:

- урок творчого читання;
- урок текстуального аналізу твору;
- урок компаративного аналізу твору;
- урок культурологічного аналізу твору;
- комбінований тип уроку, який складається з елементів попередніх чотирьох типів [42, с. 139].

Урок творчого читання є одним із тих, що найбільше відповідають специфіці уроку літератури. Основне завдання вчителя полягає у вихованні школярів як читачів, які вміють осмислювати літературні твори, цінують їх як мистецтво, та мають здатність відчувати і аналізувати їх критично. Учень-читач здатний повно та відповідно сприймати та розуміти авторську позицію, глибинний ідейний зміст твору, а також встановлювати зв'язок між світом письменника та власною особистістю. Це сприяє розвитку аналітичного та критичного підходу до твору й саморозвитку.

Для уроків літератури результативною залишається запропонована Л. Мірошниченко багатокомпонентна структура, що передбачає взаємодію навчальних ситуацій. Вона пропонує такі структурні елементи уроків текстуального вивчення творів:

I. Підготовка до сприйняття художнього твору.

II. Читання тексту.

III. Навчальна пауза.

IV. Підготовка до аналізу художнього твору.

V. Аналіз художнього тексту.

VI. Підсумки [20].

Така багатокомпонентна структура уроку дозволяє реалізувати різноманітні дидактичні цілі вивчення художнього твору.

Урок з використанням технології розвитку критичного мислення починається з етапу актуалізації опорних знань (евокації), що має на меті пригадати та повторити вже відомий матеріал, зосередити увагу на темі, викликати інтерес до вивчення матеріалу та створити сприятливу атмосферу. Успішна актуалізація мотивує старшокласників до активного засвоєння. О. Пометун рекомендує розпочати урок інтерактивними вправами: мозковим штурмом, роботою в парах або групах, читанням з передбаченням, «гроно» та іншими.

Етапи, моменти, навчальні ситуації визначають як структурні елементи уроку. Вітчизняні методисти розробляють саме поняття «навчальна ситуація». Найменшою структурною одиницею уроку Є. Пасічник та Л. Мірошниченко вважають навчальну ситуацію. Вона є логічно й емоційно завершеною.

Орієнтація на особистість в навчанні змінила структуру уроку, відділивши її на складові, такі як мотивація, постановка цілей, самопізнання через рефлексію та оцінювання. В рамках цієї структури, основним етапом вважається осмислення і вирішення навчальних завдань.

Результатом вивчення зарубіжної літератури в основній школі мають бути не розпорошені знання, а сформована у старшокласників здатність

комплексно застосовувати набуті знання, уміння і навички у різних життєвих ситуаціях та в процесі соціальної адаптації до нинішнього багатокультурного і неоднорідного суспільства.

Сучасний урок зарубіжної літератури має бути спрямованим на виявлення творчого потенціалу школярів, розвиток критичного мислення, читацького інтересу та загальної культури. Для цього необхідне використання діяльнісних, інтерактивних технологій навчання, індивідуального та диференційованого підходів, створення творчої атмосфери в класі. Дотримання цих принципів та підходів дозволить підвищити якість і ефективність сучасних уроків зарубіжної літератури.

2.3. Місце та роль технології розвитку критичного мислення на уроці зарубіжної літератури

Актуальною проблемою сучасної літературної освіти є формування у старшокласників умінь критично аналізувати й інтерпретувати прочитані твори. Адже саме критичне мислення забезпечує глибоке розуміння художніх явищ, виховує читача, здатного давати неупереджену оцінку творам літератури.

Технологія в сучасному освітньому процесі не лише відкриває нові можливості, а й активно впливає на розвиток критичного мислення школярів, особливо на уроках зарубіжної літератури. Місце технології в цьому контексті стає важливим елементом, який допомагає не лише осмислити тексти, а й розвивати критичний аналіз та вміння самостійно мислити.

Розвиток критичного мислення – це сучасна педагогічна технологія, створена американськими науковцями на основі узагальнення світового досвіду в галузі освіти та психології. Вона являє собою цілісну систему формування навичок роботи з інформацією під час читання й письма. Метою технології є засвоєння базових умінь пошуку та опрацювання інформації, розвиток якостей громадянина відкритого суспільства, здатного до міжкультурної комунікації та критичного аналізу.

Технологія розвитку критичного мислення пропонує конкретний інструментарій, який можна ефективно застосовувати в різних освітніх галузях і на різних рівнях навчання. На відміну від традиційного підходу, орієнтованого на зазубрювання, РКМ спрямована на творче, осмислене пізнання через постановку і розв'язання певних проблем. Застосування її методичних прийомів (кластер, кубування, інсерт тощо) активізує мисленнєву діяльність, спонукає формулювати запитання, генерувати ідеї, критично оцінювати явища. Саме тому ця технологія є дієвим інструментом для розвитку критичного мислення здобувачів у різних галузях освіти.

На уроках літератури закладаються найважливіші соціально-моральні установки та орієнтири. Вивчення літератури сприяє формуванню громадянсько зрілої, активної і творчої особистості. Вчитель-словесник має допомогти старшокласникам збагнути духовний світ різних народів, навчити їх визначати національну своєрідність і загальнолюдську цінність шедеврів світової літератури, виховувати повагу до духовних надбань людства і України, прищеплювати навички культури читання.

Схема за допомогою умовних позначень демонструє головне, наочно представляючи складні зв'язки і залежності між предметами та явищами, що вивчаються. Технологія побудови схеми передбачає виділення ключової ідеї, навколо якої групуються смислові елементи – аргументи та ілюстрації, безпосередньо чи опосередковано пов'язані з головною думкою.

Останнім часом важливість нетрадиційних методів використання наочних засобів у вивченні зарубіжної літератури зростає. Експериментально було підтверджено, що логічні схеми-конспекти, як один із варіантів схематичної наочності, можна успішно використовувати на всіх етапах аналізу художнього твору. Проте, найбільш доцільним їхнє застосування саме на етапі аналізу твору, що сприяє більш глибокому розумінню та усвідомленню його основних аспектів. Часом у схемі також може бути висновок, який відображає основну ідею.

Для забезпечення ефективного використання схематичної наочності важливо навчити старшокласників працювати з схемами як на уроці, так і вдома. Ця практика допоможе розвивати вміння та навички аналізу тексту, структурування і систематизації інформації, узагальнення матеріалу та його кодування у вигляді схематичних основ.

Критичне мислення є важливою складовою гуманітарної освіти. Завдяки йому школярі опановують стратегії роботи з інформацією, вчаться знаходити множинні рішення проблем, бути об'єктивними і толерантними при опрацюванні різних поглядів [2, с. 125]. Зважаючи на це, на уроках зарубіжної літератури доцільно застосовувати технологію розвитку критичного мислення (РКМ). Вона сприяє активізації аналітичної та творчої діяльності на різних етапах осмислення художніх творів.

Як зазначає Г. Токмань, на уроках літератури важливо не лише сформулювати певний обсяг знань, а й навчити старшокласників самостійно мислити, критично оцінювати інформацію, робити виважені висновки. Ефективними прийомами розвитку критичного мислення є написання творчих робіт, есе, що вимагають від школярів власних суджень; створення проблемних ситуацій, які потребують вибору та аргументації позиції; організація дискусій та дебатів за проблематикою творів [40]. Для цього потрібно застосовувати методи, що передбачають дискусійне обговорення проблемних питань, зіставлення різних поглядів, пошук аргументів.

В основі методики РКМ лежать три стадії роботи з інформацією: виклик – осмислення змісту, рефлексія первинних знань і уявлень; осмислення нового змісту – аналіз нової інформації, формулювання запитань, зіставлення з відомим; рефлексія – формулювання висновків та власної позиції [2, с. 126]. Застосування такого алгоритму під час вивчення художніх творів спонукає старшокласників до критичного мислення, розвиває вміння ставити запитання, аргументувати оцінки, узагальнювати інформацію.

Для забезпечення зв'язку між стадіями роботи використовуються спеціальні прийоми РКМ, наприклад прогнозування, кубування, кластер,

інсерт, критичне читання і переказ, есе, порівняльна таблиця тощо [23, с. 50]. Ці прийоми спрямовані на розвиток пізнавальної діяльності школярів, стимулюють до виявлення особистісного ставлення до прочитаного, розуміння авторської позиції, критичної оцінки художнього твору як явища літератури і мистецтва.

Нові освітні стандарти в Україні визначають 10 ключових компетентностей: висловлювати думки усно і письмово; критично мислити; творити; співпрацювати в команді; логічно обґрунтовувати позицію; вирішувати проблеми, оцінювати ризики і приймати рішення; застосовувати емоційний інтелект [22]. Ці компетентності відображають новий підхід до освіти, спрямований на формування широкого спектру навичок, необхідних для успішної адаптації та розвитку в сучасному світі.

Структура уроку, що використовує технологію критичного мислення, складається з трьох етапів: виклик, осмислення та рефлексія. Спочатку школярі налаштовуються до активного навчання та засвоєння нової інформації, переглядаючи вже вивчені матеріали. Потім вони ознайомлюються з новою інформацією, а під час етапу рефлексії закріплюють знання, розглядаючи їх у контексті їхнього застосування на практиці та користі.

Використання технологій для розвитку критичного мислення потребує уваги до всіх етапів навчального процесу: від підготовки й проведення уроку до організації післянавчальної роботи. Вчитель, обираючи тему уроку та розробляючи підходи до її реалізації, ретельно аналізує навчальний матеріал, щоб виявити всі можливості для розвитку критичного мислення через активне навчання. Важливо, щоб урок не лише передавав певний обсяг знань, а й навчав школярів застосовувати різноманітні методики, тим самим розвиваючи їхнє мислення. Отже, для ефективного впровадження технології РКМ варто приділяти належну увагу усім складовим освітнього процесу.

Перед проведенням уроку, вчитель повинен уважно розглянути його конспект, структурувати послідовність різних активностей, включити читання літературного твору, використання візуальних матеріалів, обговорення

актуальних тем, а також проведення практичних завдань тощо. Проте, важливою є готовність вчителя до гнучкості й імпровізації, зокрема, зміни плану діяльності. Ключовим є організація уроку таким чином, щоб старшокласники могли отримати відповіді на свої питання та продовжували самостійно розмірковувати про проблеми, які для них є важливими, працюючи над домашніми завданнями.

У технології розвитку критичного мислення важливу роль відіграють прийоми, що формують уміння працювати із запитаннями. На відміну від традиційного навчання, побудованого на готових відповідях, ця технологія орієнтована на запитання як головний стимул мисленнєвої діяльності школярів.

Навчання старшокласників ставити запитання є ключовим напрямом для розвитку критичного мислення. Здобувачі освіти вправляються у використанні різних видів питань за їх складністю – від проблемних та уточнюючих до дослідницьких і роздумів. При цьому, дотримуються певних порад:

1. Формулювати питання конкретно та чітко.
2. Використовувати «шість журналістських питань»: Хто? Що? Де? Коли? Як? Чому?
3. Застосовувати як «відкриті» питання (які вимагають висловлення власної думки), так і «закриті» (на які можна відповісти лише «Так» чи «Ні») [37].

Для сприяння розвитку критичного мислення, особливу увагу необхідно зосередити на практичних методах роботи та використанні інтерактивних форм на уроках літератури. Саме активні форми роботи на заняттях перетворюють школяра з пасивного реципієнта на суб'єкта навчання, залученого до творчого процесу. Коли на уроці обговорюють проблеми, ставлять запитання, висловлюють власні судження, старшокласники вчаться критично аналізувати і оцінювати інформацію. А це, в свою чергу, сприяє розвитку рефлексії, самоконтролю, вдосконаленню важливих життєвих навичок. Тому, інтерактивне навчання є ключовим для формування критично мислячої, творчої та соціально активної особистості.

Сучасні освітні підходи активно використовують інтерактивні технології, оскільки вони ефективно впливають на свідомість, почуття та волю здобувачів освіти, сприяють формуванню творчої особистості, здатної використовувати отримані знання, уміння та навички у практичній діяльності різних сфер суспільного життя. Для досягнення успіху в сучасній шкільній освіті важливо створити ситуацію, де вчитель і клас є рівноправними учасниками освітнього процесу, а основу навчання складає рівноцінний діалог між ними.

На думку проф. О. Ісаєвої, сформуванню читацьку компетентність вчитель літератури зможе лише комплексно вирішуючи такі завдання: зацікавити читанням; розвивати цей інтерес до постійної потреби читати; навчити свідомого вибору літератури з урахуванням віку та інтересів; створити відповідні психолого-педагогічні умови для сприйняття, розуміння та оцінки прочитаного; забезпечити певні знання з теорії та історії літератури, критики; формувати навички аналізу творів; організовувати дослідницьку роботу; розвивати мовлення школярів; працювати над удосконаленням їх естетичного смаку [7].

Критичне мислення відіграє дуже важливу роль у розвитку здатності старшокласників розпізнавати хибність та упередженість певних тверджень чи суджень. Особливо це актуально для соціально-політичного дискурсу, адже в цій царині часто маємо справу з маніпуляціями та нав'язуванням певних думок. Критичне мислення дозволяє поставити під сумнів і критично проаналізувати аргументацію опонента, виявити можливі логічні помилки, приховані припущення, необґрунтовані узагальнення. Навчаючи школярів критичному аналізу інформації, вчителі тим самим дають їм інструмент протистояння маніпуляціям та пропаганді. Це вкрай потрібна компетентність для життя в сучасному медійному просторі.

Правильне використання відповідних методів у структурі уроку сприяє ефективній побудові моделі уроку з розвитку критичного мислення. Ця технологія сприяє формуванню нового покоління людей, здатних до аналізу, спілкування, толерантності та уважності до інших. Вона стає необхідністю для

розвитку діалогу в сучасному багатокультурному соціально-культурному просторі України. Технологія дозволяє засвоювати знання більш ефективно, оскільки її інтерактивні методи спрямовані не на просте запам'ятовування, а на глибокий, творчий процес вивчення світу, на постановку проблем та їх вирішення.

Висновки до розділу 2

Розвиток критичного мислення старшокласників є важливим завданням сучасної літературної освіти, оскільки формує вміння самостійно аналізувати інформацію, робити логічні висновки, оцінювати альтернативні погляди.

Існують певні проблеми у реалізації цього завдання: домінування репродуктивних методів навчання; недостатня підготовка вчителів; брак спеціальних навчально-методичних матеріалів тощо.

Для ефективного розвитку критичного мислення необхідно застосовувати проблемні, інтерактивні методики; створити сприятливе освітнє середовище; враховувати індивідуальні особливості кожного школяра. Існує необхідність в розробці спеціалізованих навчально-методичних матеріалів та підвищенні кваліфікації вчителів для цілеспрямованого розвитку критичного мислення старшокласників на уроках літератури.

Сучасна шкільна літературна освіта регулюється новим Державним стандартом базової середньої освіти та Типовими освітніми програмами. Вони визначають загальний зміст, структуру та очікувані результати для курсу зарубіжної літератури. Новий Держстандарт орієнтує на компетентнісний підхід, який передбачає не лише засвоєння знань, а й формування вмінь застосовувати їх у життєвих ситуаціях.

Були виділені різні типи уроків зарубіжної літератури: творчого читання, текстуального аналізу, компаративного аналізу, культурологічного аналізу тощо. Структура уроку залежить від його типу та дидактичних цілей. Вчитель може поєднувати різні типологічні елементи в межах одного уроку в

залежності від дидактичних цілей та потреб конкретного класу. Сучасний урок зарубіжної літератури має бути зорієнтований на розкриття творчого потенціалу старшокласників, розвиток їхнього критичного мислення. Тому вчителю варто застосовувати продуктивні інтерактивні методики (дискусії, інсценізації, творчі завдання), що сприятиме їхньому розвитку критичного й творчого мислення.

Критичне осмислення творів літератури стає ключовим елементом освіти, оскільки воно сприяє розвитку аналітичних та творчих навичок. Використання технології розвитку критичного мислення (РКМ) дозволяє активізувати аналітичну та творчу діяльність школярів на різних етапах осмислення художніх творів. Використання технології РКМ сприяє формуванню навичок аналізу текстів, структурування та узагальнення інформації. Це дозволяє старшокласникам ефективно працювати з літературним матеріалом, розвиваючи критичне мислення.

Впровадження технології критичного мислення у структуру уроку літератури має важливе значення для формування навичок аналізу та критичного осмислення художніх творів. Процес навчання відбувається на трьох етапах: виклик, осмислення та рефлексія. Кожен із цих етапів спрямований на активне залучення школярів до навчального процесу та забезпечення їхнього глибокого розуміння матеріалу.

Особливу увагу варто звернути на розвиток навичок ставити питання, оскільки саме це важливо для формування критичного мислення. Старшокласники повинні вправлятися у формулюванні як відкритих, так і закритих питань, що сприятиме їхньому аналітичному та критичному мисленню.

Розділ III. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА СУЧАСНОМУ УРОЦІ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

3.1. Сучасні форми, методи, прийоми та види навчальної діяльності з розвитку критичного мислення

Розвиток критичного мислення школярів є одним з ключових завдань сучасної освіти. Це пов'язано з тим, що вміння критично мислити та аналізувати інформацію є важливою життєвою компетентністю, необхідною для успішної самореалізації особистості.

Ми розуміємо, що не всі здобувачі освіти однаково готові до самостійного навчання та критичного мислення. У класі є діти з різними академічними здібностями. Уміння вчителя зробити ефективним урок із технологіями розвитку критичного мислення – це уміння вищого ґатунку. На результативність впливають не лише глибокі знання предмету та методики, але й здатність налагодити демократичні стосунки зі старшокласниками. У такому навчальному процесі дуже важлива довіра класу до педагога, відсутність страху бути покараними за неправильно сказане. Сприятлива атмосфера та психологічна безпека дозволяють розкритися та ефективніше засвоювати матеріал.

Так, критичне читання є ключовим для аналізу твору. Під час роботи з підручником школярі самостійно вирішують завдання, шукають необхідні факти, навчаються встановлювати зв'язки між подіями та формують власну думку щодо прочитаного матеріалу. Читання художнього твору справді відрізняється від інших текстів (наприклад, наукових чи публіцистичних). Тут потрібна особлива увага до художнього слова, будови фрази та особливостей тексту, оскільки це допомагає краще розуміти й оцінювати твір.

Критичне читання дозволяє уважно проаналізувати текст та розвинути власну точку зору на прочитане. Це можна зробити, використовуючи систему ретельно розроблених запитань, наприклад:

1. Чи привернув твір вашу увагу? Чому? (цікава тема, виразні образи, актуальна проблематика тощо).
2. Які нові відомості чи ідеї ви отримали з цього твору?
3. Чому основні проблеми, які висвітлені у творі, залишаються актуальними й сьогодні?
4. Які образи або сюжетні лінії зацікавили вас найбільше? Чому?
5. Які моменти твору чи які образи вас найбільше захопили, зачарували чи вразили?

Ці запитання можуть спонукати до глибшого розуміння твору та допомогти сформулювати власні думки та враження від нього.

Коментоване читання, що включає визначення ключових фраз та запис власних міркувань, є важливим для розвитку критичного мислення старшокласників. Цей підхід дозволяє їм виявляти основні моменти в тексті, обдумувати їх та обговорювати, що в подальшому використовується для написання підсумкових робіт, таких як домашні твори, рецензії та інше [35, с. 93].

Усні та письмові самостійні читацькі відгуки на книгу, спектакль або кінофільм сприяють розвитку умінь школярів аналізувати та висловлювати власні враження від прочитаного або переглянутого. Організація цього виду діяльності може включати наступні кроки:

- зазначення автора чи режисера твору;
- коротке узагальнення основного змісту твору у кількох реченнях;
- спроба визначення основної проблеми, яка є основою твору;
- чітке висловлення вражень у відношенні до твору з аспекту особистих цінностей (сподобався чи не сподобався);
- обґрунтування своєї оцінки твору;
- зазначення основних персонажів та висловлення власного ставлення до них;
- обґрунтування своєї оцінки персонажів чи дійових осіб;

- формулювання висновків та рекомендацій класу для прочитання чи перегляду [42].

Ще один корисний прийом – це рецензування прочитаного. Складність полягає в тому, що школярі фактично мають замінити вчителя і оцінити роботу однокласників. Безсумнівно, рецензування сприяє формуванню навичок аналізу прочитаного, уміння слухати й оцінювати виконання текстів однокласниками, розвиває естетичний смак та критичне мислення [6].

Проте, все це стає доступними за умови дотримання певних методичних вимог. Вони можуть бути відображені через схему, що складається з двох частин: формально-мовленнєвої та аналітично-змістової. Формально-мовленнєва частина стосується використання певних технічних аспектів описування літературного тексту, таких як стиль, мова, композиція. Аналітично-змістова частина охоплює аналіз та інтерпретацію ідейного змісту твору, висловлення власної думки щодо теми, сюжету та глибини літературного твору. Ці дві частини спільно допомагають розвивати аналітичні та літературні навички у старшокласників.

Виправдано, практичні методи та інтерактивні форми на уроках літератури допомагають школярам активно залучатися до навчального процесу та розвивати критичне мислення. Це дає змогу класу відчувати себе активними учасниками уроку, стимулює їхню зацікавленість і сприяє розвитку навичок самоаналізу та самоконтролю.

Використання практичних методів, таких як групова робота, дебати, творчі завдання або проекти, дозволяє школярам застосовувати свої знання в практичних ситуаціях. Це сприяє глибшому розумінню матеріалу та розвитку критичного мислення через аналіз, обговорення та застосування концепцій.

Інтерактивні форми навчання, такі як обговорення в групах, рольові ігри, використання технологій та онлайн-ресурсів, дозволяють створити атмосферу співпраці, підтримують обмін ідеями та враженнями між однокласниками. Це не лише стимулює активність, а й сприяє розвитку навичок комунікації, критичного мислення та співпраці.

Порівняльний аналіз стає ключовим методом для розвитку критичного мислення. Використовуючи цей прийом, вчитель реалізує важливий принцип навчання літературі – вивчення національних літератур у контексті світового літературного процесу. Цей метод дозволяє старшокласникам збагачувати свої знання, порівнюючи творчість різних письменників та відкриваючи нові горизонти в літературі [35, с. 94].

Найефективнішим методом розвитку критичного мислення на уроках літератури є створення таблиці «ЗНАЄМО – ХОЧЕМО ДІЗНАТИСЯ – ДІЗНАЛИСЯ». Цей підхід сприяє розвитку когнітивних навичок школярів та формуванню їхньої особистої позиції шляхом систематизації знань з певної теми. За допомогою таблиці вони впорядковують знання з певної теми, визначаючи, які знання вже мали, які нові знання здобули, та окреслюючи напрями подальшого поглибленого вивчення.

На початкових етапах можна використовувати «сліпі таблиці» – це таблиці з наперед визначеною формою, які спонукають клас знаходити конкретну інформацію у тексті й вписувати її у відповідні клітинки. Наприклад: «Денотатний граф», «Метаплан», «Квітка лотоса», «Фрейм», «Анкета письменника» і так далі. Ці методи можуть допомогти систематизувати та упорядкувати інформацію, отриману з тексту, та розвивати їхні аналітичні навички.

Прийом «Денотатний граф», базується на виділенні ключового слова або словосполучення у тексті (зазвичай, це іменник). Навколо ключового поняття обираються дієслова, які пов'язані з основним терміном та його важливими характеристиками. До цих дієслів додаються інші частини мови, які розкривають ключові аспекти поняття. Так утворюється ланцюжок: ключове слово – дієслово – інші частини мови, що характеризують основні ознаки цього ключового поняття. Цей процес може бути розгалужений і продовжений, створюючи більш деталізовану структуру поняття.

Прийом «Денотатний граф» на практиці допомагає навчити старшокласників:

- Структурувати тексти, виділяючи головне і другорядне, основну ідею та послідовність подій.
- Точно, послідовно і повно передавати необхідну інформацію співрозмовнику в процесі комунікації.
- Більш вдумливо аналізувати текст, визначаючи ціннісні орієнтири, розвиваючи емоційно-вольову сферу та здобуваючи соціально значимий досвід [9].

Отже, даний метод сприяє формуванню важливих аналітичних навичок, комунікативних умінь та особистісних якостей школярів.

Приєм «Метаплан» не часто використовують у шкільній практиці, але він є надзвичайно корисним для колективного творчого розв'язання складних проблемних ситуацій.

Цей метод дозволяє:

- Визначати причини проблеми в творі.
- Аналізувати стан проблеми та її вплив на життя персонажів.
- Розробляти оптимальні рішення та формулювати пропозиції для вирішення проблеми.

Алгоритм створення «Метаплану»:

1. Обираємо проблему (тему обговорення).
2. Записуємо її у центрі аркуша, який розділений на чотири частини.
3. У кожній частині записуємо питання для обговорення: Як є? Як має бути? Чому не так? Як змінити стан речей? Або Висновки та пропозиції.

Приєм «Квітка лотоса» розвиває творче, системне та аналітичне мислення. Спочатку необхідно знайти центральну тему чи поняття і розмістити в центрі квадрата або прямокутника з 9 комірками. В інші 8 комірок вносять поняття, безпосередньо пов'язані з головним. Цей квадрат і є серцевиною «квітки». Потім кожне з 8 понять характеристик переноситься в центр нової «пелюстки» – квадрата чи прямокутника з 9 комірками. До них добирають ключові складові, пояснення, асоціації. У результаті утворюється

«квітка», до середини якої прикріплено 8 «пелюсток», що різнобічно характеризують центральну тему. Такий аналіз допомагає глибоко зануритися у тему твору.

Ефективним є також метод «кластер». Суть його полягає в тому, що на дошці чи слайді записується ключове слово як визначення теми. Навколо нього у вигляді променів сонця розташовуються пов'язані з темою ідеї та поняття – «кластери». Їх можна фіксувати як словами, так і малюнками. Цей прийом використовуємо на етапі актуалізації знань та при рефлексії. В результаті створюється опорна схема чи конспект. Вчитель заздалегідь готує початковий (слайд 1) та заповнений варіант кластера (слайд 2), щоб школярі могли порівняти зі своїми напрацюваннями, визначити прогалини у знаннях, окреслити стратегію подальшого дослідження проблеми [1].

Майндмеппінг (Mind mapping) – це техніка візуалізації та альтернативного запису інформації у вигляді ментальних карт. Це креативний, зручний та ефективний метод, що дозволяє сконцентрувати увагу старшокласників на структуруванні та класифікації ідей. Також його можна використовувати як інструмент для навчання, організації та вирішення завдань. Принцип майндмеппінгу базується на «променевому мисленні», яке відноситься до асоціативних розумових процесів. Відправною точкою є центральний об'єкт, від якого «променеподібно» розходяться пов'язані ідеї та поняття. Це демонструє необмежені можливості асоціативного мислення та пам'яті. Така форма запису дозволяє безкінечно доповнювати і розширювати ментальну карту. Суть полягає у створенні «каркасу», що допомагає оживити думки та ідеї або згенерувати нові. Адже пам'ять та креативність тісно взаємопов'язані: пам'ять відтворює минуле, а креативність творить майбутнє. Ментальні карти можуть застосовуватися на уроках зарубіжної літератури для:

- Роботи з текстами: складання планів переказів, запам'ятовування віршів чи уривків творів.

- Вивчення творчості письменників та поетів: створення карт з ключовими творами, цитатами, біографічними даними тощо.
- Підготовки до іспитів, адже завдяки наочності та асоціативності карт запам'ятовування та відтворення навчального матеріалу відбувається швидше й ефективніше [4].

Тобто, ментальні карти дозволяють структурувати та візуалізувати інформацію, покращуючи її засвоєння та розуміння школярами на уроках літератури.

Приєм «Ґронування» дозволяє вибирати ключову інформацію для розуміння теми, особливо при аналізі біографії письменника. Клас розподіляє інформацію у групи, включаючи дату та місце народження, міста, де проживав письменник, імена відомих осіб, з якими він спілкувався. Також можна включати назви творів письменника, вказуючи жанр та літературний напрям. Цей підхід сприяє систематизації вивченого матеріалу [35, с. 93].

Стратегія «Павутинка думок» дещо схожа на «Ґронування» і використовується для перевірки знання змісту твору та вміння встановлювати зв'язки між образами, деталями, поняттями. Назва твору записується посередині дошки чи сторінки. Протягом 5 хвилин школяр записують слова, асоціації, що спадають на думку стосовно даного твору. Коли всі ідеї вичерпано, їм пропонується встановити зв'язки між поняттями, прокоментувати їх та зробити висновки. Така робота сприяє перевірці розуміння прочитаного, умінню аналізувати та систематизувати інформацію у вигляді асоціативної павутинки [9].

Старшокласники можуть самостійно створювати інтелект-карти або за допомогою вчителя. Метод «Символічного бачення в малюнках» базується на пошуку чи побудові зв'язків між об'єктом та його символом. Вчитель пропонує спостерігати за подіями в художньому творі та зобразити їх символ графічно, за допомогою знаків чи слів. Наприклад, можна запропонувати намалювати предмет, який уособлював би твір або його героїв (ялинка як символ

подружнього життя Нори в соціально-психологічній драмі Г. Ібсена «Ляльковий дім»). Такі завдання допомагають краще зрозуміти прочитане через асоціативні зв'язки та образне мислення. Використання символів є дієвим інструментом спостереження й осмислення художнього твору.

Прийом «Діаграма Венна» – це графічний спосіб візуалізації, що демонструє спільні та відмінні ознаки двох понять, ідей чи текстів. Інформація подається у вигляді двох (або більше) кіл, які частково накладаються одне на одне. Така діаграма допомагає структурувати матеріал та економить час, адже старшокласники відразу фокусують увагу на пошуку подібностей та відмінностей. Спільні риси розміщуються в зоні перетину, а відмінні – у зовнішніх зонах кіл.

Добре відомі «Сенкани», а також новіші прийоми «Піраміда тексту», «Діаманта», «Штрихи» можуть застосовуватись на уроках з такими цілями:

- Аналізувати явища та порівнювати поняття, виражати власне ставлення до проблеми чи образу.
- Використовуватися для вивчення нового матеріалу, закріплення теми та контролю знань.
- Розвивати мовлення, пам'ять, увагу та мислення.
- Допомогати розширювати лексичний запас та розвивати граматичні навички.
- Відкривати творчі та інтелектуальні можливості школярів, сприяючи реалізації їхніх особистісних здібностей.
- Створювати ігрове середовище, яке допомагає зняти напругу та створює учнівський успіх.

Прийом «Сенкан» чи «Синквейн» – це структурований п'ятирядковий вірш, що не має обов'язкового ритму чи рими. Він допомагає систематизувати інформацію та узагальнити висновки за певною формулою:

1. Перший рядок – ключове поняття (одне слово або іменник).

2. Другий рядок – його найсуттєвіші ознаки (два прикметники або дієприкметники).
3. Третій рядок – найтипівіші дії, пов'язані з поняттям (три дієслова).
4. Четвертий рядок – фраза з 4-5 словами, що відображає головну ідею або цитату, що стосується до поняття.
5. П'ятий рядок – слово-символ або метафора, що передає сутність поняття.

Прийом критичного мислення «Піраміда» передбачає побудову послідовності слів, яка допомагає аналізувати елементи твору за певною формулою:

1. Ім'я героя твору.
2. Два слова, що описують героя.
3. Три слова, що описують місце події.
4. Чотири слова, що описують проблему.
5. П'ять слів, які описують події, що відбуваються з героєм протягом сюжету.
6. Шість слів, які описують подію, що призводить до змін, сприяє переосмисленню проблеми.
7. Сім слів, які описують подію, спрямовану на вирішення проблеми.
8. Вісім слів, що описують розв'язання проблеми.

Прийоми «Сенкан», «Піраміда», «Діаманта» та інші – це форми вільної творчості школярів, що дозволяють знайти в інформації найголовніше, підбити підсумки. Застосування таких прийомів розвиває вміння викладати складні ідеї кількома словами, резюмувати та рефлексувати. Вони є важливим інструментом синтезу, узагальнення понять та інформації. З їх допомогою старшокласники реалізують особисті здібності: образні, інтелектуальні, творчі.

«Лінія цінностей» – це метод, який дозволяє вчителю виявити думки класу про певні проблемні питання, на які можуть бути різні відповіді або погляди. Важливою метою цього методу є навчання школярів розрізняти та поважати різні точки зору. Також це навчає відстоювати свої погляди, навіть

якщо вони відрізняються від думок їхніх однолітків. «Лінія цінностей» спрямована на активізацію уваги до проблеми, допомагає усвідомити, що на одне й те ж питання може існувати кілька поглядів, та навчає сформулювати свої аргументи та підтримати власну думку.

1. На першому етапі учитель пропонує запитання, яке може викликати різноманітні думки в класі – від рішучого «так» до впевненого «ні». Наприклад: «Чи можна вважати щасливим того, хто цінує тільки красу?» (за романом О. Уайльда «Портрет Доріана Грея» у 10 класі).
2. Кожен роздумує над запитанням і може записати свою відповідь самостійно.
3. Учитель та здобувач освіти розташовуються на протилежних кінцях класу, стверджуючи різні позиції щодо проблемного питання.
4. Школярам пропонується розміститись на уявній лінії між цими двома протилежними позиціями, відповідно до того, з якою з цих крайнощів вони більш згодні.
5. Учитель підкреслює важливість обговорення школярами своїх відповідей на це питання з однокласниками, що стоять поруч, для переконання, що вони мають спільну позицію з тими, хто ділить їхню точку зору. Якщо думки відрізняються, школярам потрібно пересунутись у ту чи іншу сторону.
6. Школярі можуть продовжити обговорювати свої відповіді з однокласниками, що знаходяться по обидві сторони.
7. Учитель просить представника кожної групи висловити позицію цієї малої групи щодо вказаної проблеми. Після заяви кожної групи він запрошує всіх охочих змінити свою позицію, перейти на інший бік [13].

На етапі підбиття підсумків школярі вдосконалюють важливе вміння аналізувати інформацію, стисло викладати складні ідеї та передавати почуття і уявлення. Вони свідомо пов'язують нові знання з уже наявними. Дієвим методом розвитку критичного мислення на цьому етапі є загальне обговорення. Наприкінці заняття можна поставити класу такі запитання: 1) Чи здобули ви

сьогодні новий досвід? Який саме? 2) Про що б ви ще хотіли дізнатися з цієї теми? 3) Які думки і почуття викликала у вас ця робота? Така рефлексія сприяє кращому засвоєнню матеріалу та розвитку критичного мислення.

Ключове значення у розвитку критичного мислення мають методи, які сприяють розвитку навичок роботи з питаннями. Тоді як традиційний підхід базується на готових відповідях, які передаються школярам, методологія розвитку критичного мислення акцентує увагу на запитаннях, як основному стимулу розвитку мислення старшокласників.

Метою стратегії «Тонкі та товсті запитання» є розвинути у школярів уміння ставити і розрізняти питання двох типів: закриті «тонкі» запитання, що передбачають просту відповідь, та відкриті «товсті» проблемні запитання. Останні потребують глибокого аналізу, синтезу інформації, критичного мислення та залучення додаткових даних. Товсті запитання спонукають розумову діяльність вищого порядку: оцінку, порівняння, узагальнення. Так клас вчиться мислити нестандартно і всебічно.

Стратегії, такі як «Методика взаємних питань» або «Ромашка Блума», можуть навчити старшокласників ефективно ставити запитання у процесі вивчення будь-якого твору. Наприклад, аналізуючи текст, можна запропонувати класу сформулювати шість видів питань до нього та записати їх у вигляді пелюсток. Ці типи питань ілюструються прикладами: просте запитання («Що...? Коли...? Як...? Де...?»), уточнювальне («Якщо я правильно зрозумів, то...?»), пояснювальне («Чому...?»), творче запитання («Що змінилося б, якщо...?»), оцінювальне («Що можна запропонувати для того, щоб...?») та практичне («Як би ти вчинив на місці...?»).

«Джигсоу» і «Щоденник подвійних нотаток» – це методи, що сприяють розвитку навичок самостійного опрацювання нового матеріалу. Метод «Щоденник подвійних нотаток» можна застосувати, давши школярам вдома прочитати вибрані епізоди з тексту, де автор показує негативні риси своїх героїв. Потім слід зазначити зліва, що саме вражає (персонаж, сцена та інше),

а справа прокоментувати, пояснити, чому це вас зацікавило (які вони викликали думки, які питання виникли) [19].

О. Пометун зазначає, що для розвитку критичного мислення здобувачів освіти важливо застосовувати сім ключових чинників:

1. цілі навчання (мотивація) – створення проблемних ситуацій;
2. засіб навчання, тобто правила здійснення критичних розмірковувань;
3. зміст навчання, який представлений системою проблемних задач;
4. метод навчання, який передбачає створення для школярів ситуацій вибору (проблемні методи навчання);
5. форма навчання, яка забезпечує діалог у процесі розв'язування проблемних задач;
6. метод контролю, який передбачає письмові завдання для школярів та наступну групову й індивідуальну рефлексію: аналіз і критику, самоаналіз та самокритику;
7. стиль навчання, який надає класу право на помилку та моделює ситуації виправлення помилок [29, с. 3].

Кожен вчитель має свій стиль та підхід у виборі методів для розвитку критичного мислення під час уроків. Але створення сприятливого середовища, де старшокласники відчують відкритість, довіру та можливість вільно висловлювати свої думки, є важливим аспектом в розвитку критичного мислення.

Залучення класу до активного спілкування, підтримка толерантного ставлення до різноманітності поглядів та стимулювання креативного підходу до розв'язання завдань є ключовими для розвитку їхнього критичного мислення. Це може відбуватися через різноманітні методи й прийоми, які вчителі обирають у процесі викладання, враховуючи потреби та можливості своїх школярів.

Створення відкритого середовища сприяє не лише розвитку критичного мислення, але й розвитку соціальних навичок, творчого мислення та уміння працювати в команді. Тому важливою є гнучкість та адаптивність в методах

викладання, щоб краще відповідати потребам різних груп школярів та досягати максимального розвитку їхнього потенціалу.

3.2. Методичні рекомендації щодо розвитку критичного мислення на уроці зарубіжної літератури

Розвиток критичного мислення – це системний, послідовний і цілеспрямований процес. Неможливо навчитися мислити критично за короткий час, потрібна чітко спланована тривала робота над самовдосконаленням як учителя, так і класу. Бажано розпочинати таку діяльність з дошкільного віку. Різноманітні форми, методи і прийоми технології сприяють не лише розвитку критичного мислення, але й підвищенню ефективності навчання загалом. Завдання педагога полягає у вихованні ідеального громадянина та побудові ідеального суспільства. І якщо кожен учитель навчить принаймні частину своїх школярів основам критичного мислення – це буде малим, але важливим кроком до досягнення великих ідей перспективного майбутнього.

Особливо важливим в процесі навчання є створення позитивної атмосфери як на уроці, так і серед колективу. Розглянемо кілька ключових аспектів:

- Соціально-психологічна затишна атмосфера: на уроці панує атмосфера підтримки, взаєморозуміння, визнання, довіри, і відсутність неконструктивної критики, страху, крику та образ.
- Багатогранна комунікація: усі учасники мають право на вільне висловлювання своїх думок та точок зору. Важливо, щоб педагог виступав як рівноправний партнер у навчально-виховному процесі разом зі школярами.
- Створення «природного» навчального середовища: ніщо не перешкоджає ні школярам, ні вчителю вчитися та працювати. Усе у

класній кімнаті сприяє створенню «простору» для ефективного навчання [17].

Якщо ми прагнемо стати успішним педагогом, нашим основним завданням має бути навчити старшокласників мислити та працювати самостійно. Ми повинні розвивати їхній інтелект, критичне мислення, вміння вирішувати проблеми. Ефективне навчання потребує насамперед створення вільного освітнього середовища. Коли школярі можуть без обмежень досліджувати світ, формується продуктивний простір для розвитку. Навчання не може відбуватися в умовах тиску чи залякування, адже страх блокує пізнавальні процеси. Щоб людина навчалася, вона має перебувати у безпечному психологічному середовищі, де почувається вільно.

Процес розвитку критичного мислення має свою специфіку залежно від вікових особливостей:

- Молодші школярі. На цьому етапі закладаються основи логічного мислення та аналізу. Дітей вчать порівнювати факти, шукати причинно-наслідкові зв'язки на доступних прикладах.
- Середня та старша школа. Тут акцент робиться на оцінці достовірності інформації, виявленні упередженості, пошуку альтернативних пояснень. У старших класах вчать комплексно аналізувати складні суспільні та особистісні проблеми.

Впровадження технології розвитку критичного мислення відбувається в три етапи, засновані на базовому дидактичному циклі. Кожен етап має власну мету, завдання та набір методів і прийомів. На першому етапі відбувається активізація дослідницької та творчої діяльності школярів. На другому етапі здійснюється безпосереднє здобуття знань і навичок у процесі розв'язання проблем. На третьому етапі в класі узагальнюють отримані знання, роблять висновки, рефлексують. Така послідовність етапів дозволяє ефективно розвивати аналітичні та творчі здібності школярів.

Перший етап – «активізація» (перших 5–7 хвилин) – спрямована на стимулювання попередніх знань старшокласників, розвиток інтересу до теми та визначення цілей для нового навчального матеріалу. На етапі розминки проводиться мобілізація та емоційне вирівнювання, підготовка до ситуації. Основна мета – створення психологічно комфортної атмосфери на уроці.

Важливість етапу полягає в тому, що тепла психологічна атмосфера сприяє:

- кращому засвоєнню матеріалу;
- підвищенню авторитету вчителя;
- психологічному розвантаженню школярів, особливо після багатьох уроків у день.

Тут можна використовувати різні прийоми для створення позитивного емоційного фону та готовності сприймати нову інформацію – «Світлофор», обмін компліментами, музичні чи відео фрагменти, слово вчителя тощо. Сприятлива атмосфера на цьому етапі покращує засвоєння знань, підвищує авторитет учителя, знижує психологічне напруження старшокласників [6].

На початковому етапі кожного уроку важливо активізувати суб'єктивний досвід здобувачів освіти та опорні знання. Це дозволяє:

- Актуалізувати та узагальнити наявні знання з даної теми або питання;
- Стимулювати стійкий інтерес до предмета вивчення, спонукаючи до активної участі в навчальному процесі;
- Мотивувати школярів для активної участі як на уроці, так і поза його межами.

На цьому етапі відбувається відтворення вже відомого матеріалу, визначається базовий рівень обізнаності школярів. Тут доцільно застосовувати інтерактивні методики: мозковий штурм, асоціації, дидактичні ігри, літературні диктанти, складання кластерів чи карт понять тощо. Це дозволяє

ефективно актуалізувати наявні знання і підготувати старшокласників до засвоєння нового.

О. Пометун та І. Суцценко слушно зазначають, що кожен структурний елемент уроку розвитку критичного мислення має своє технологічне наповнення.

Так, на вступному етапі відбувається актуалізація та мотивація. Актуалізація опорних знань і уявлень потрібна, аби «дістати» їх з довгострокової пам'яті школярів. Адже саме на цих знаннях ґрунтуватимуться нові, з огляду на асоціативність мислення. Тож засвоєння матеріалу в контексті вже відомого сприяє кращому розумінню й закріпленню. Друге завдання вступу – мотивація, тобто усвідомлення старшокласниками особистісної цінності майбутнього навчального матеріалу.

Наступна частина – повідомлення теми та обґрунтування необхідності її вивчення. Він передбачає:

- формулювання мети уроку;
- розвиток внутрішньої мотивації до засвоєння даної теми та предмета в цілому. Актуальність цього етапу полягає в тому, що новий матеріал краще засвоюється, якщо школярі розуміють його практичне значення для себе особисто та чітко усвідомлюють, що саме від них вимагається на уроці.

Під час постановки проблеми та мотивації доречно використовувати проблемні питання, таблицю «Знаємо – Хочемо дізнатися – Дізналися», прийом «Дерево передбачень» тощо.

Традиційно, таблиця «Знаємо – Хочемо дізнатися – Дізналися» охоплює вступ та основну частину уроку. Починаючи з етапу виклику, учитель спонукає клас переглянути свої знання з теми уроку та заповнити першу колонку таблиці, яка зазвичай відображена на дошці. Після обговорення результатів, школярі самі визначають мету уроку – тобто, про що саме хочуть дізнатися, й

записують це у другій колонці. Після вивчення матеріалу, заповнюється третя колонка таблиці.

Методичний прийом «Припущення на основі запропонованих слів» має значний потенціал мотивації. Старшокласники в цьому прийомі намагаються уявити, що буде відбуватися в оповіданні, яке вони збираються читати, виходячи з декількох запропонованих слів. Для інтеграції знань використовується метод аналогії, коли вчитель запитує клас, коли вони вже зустрічалися з цим, де вони чули про це на попередніх уроках. Використання творчих завдань для стимулювання інтересу є ефективним.

Другий етап уроку, що охоплює час до 35 хвилин, це «етап осмислення» або «етап поглибленого осмислення матеріалу». На цьому етапі школярі активно працюють з текстом, зосереджуючись на його змісті, проводять систематичну, цілеспрямовану роботу з текстом, що передбачає виконання певних завдань, таких як маркування, створення таблиць, складання конспектів тощо. Ці дії допомагають класу усвідомити і засвоїти матеріал, що вивчається, та відстежити своє розуміння тексту.

Тут ми акцентуємо увагу на розвитку критичного мислення через прийоми, що спрямовані на роботу з текстом. Доречно використовувати такі прийоми на етапі осмислення: «Читання з зупинками», «Кластер», «Почергові запитання», «Подвійний щоденник», «Карта персонажів», «Кола Венна», «Дерево рішень», «Драматичні ролі», «Фішбоун».

Під час аналізу літературного твору важливо приділити увагу тим аспектам, які іноді залишаються непоміченими старшокласниками. Літературний твір відображає світогляд, ідеї та переконання свого автора. Цей аспект може залишатися непоміченим, оскільки вчитель не завжди підкреслює присутність автора у тексті. Кожен старшокласник повинен розуміти задум автора та власними словами висловлювати своє ставлення до ідей, що висвітлені у творі.

На третій, рефлексивній, стадії (10 хв) відбувається розмірковування та формування особистісного ставлення до прочитаного. Школярі фіксують своє

ставлення або власним текстом, або позицією у дискусії. Саме тут активно переосмислюються попередні уявлення на основі здобутих знань.

Головне призначення рефлексії в уроці критичного мислення – усвідомлення ключових складників навчальної діяльності: змісту, типу, способів, проблем та шляхів їх розв’язання, результатів.

Рефлексія необхідна для: пояснення опрацьованого матеріалу; зіставлення реальних і очікуваних результатів; аналізу перебігу уроку; закріплення та коригування засвоєного; вибору тем для подальшого опрацювання; встановлення зв’язків між уже відомим і тим, що треба засвоїти; планування наступних кроків.

Доречно використовувати такі прийоми на етапі рефлексії: сенкан, резюме, рефлексивний твір, «Лист по колу», «Ромашка Блума», «Незавершені речення», «Знаємо – Хочемо дізнатися – Дізналися» тощо.

Величезне значення для розвитку критичного мислення має диспут. Цей метод стимулює активну участь школярів у спірних обговореннях, в яких вони аналізують, аргументують і виправдовують свої погляди на ключові аспекти твору. Окрім того, О. Куцевол зауважує про ряд педагогічних можливостей уроку-диспуту, який сприяє:

- глибшому осмисленню художньо-естетичного змісту літературного твору, що обговорюється, та викриттю у ньому проблем людського буття – філософських, соціальних, моральних тощо;
- активізації мислення школярів через стимулювання їхнього обговорення та аналізу твору;
- розвитку усного монологічного мовлення, підвищенню вміння аргументувати власну думку;
- посиленню зацікавленості старшокласників у літературі як мистецтві слова та розширенню їхнього кругозору;
- формуванню навичок культури спілкування, здатності вести аргументовану та конструктивну дискусію;

- розвитку навичок читання та умінь аналізувати текст;
- сприянню розвитку почуття колективності, товариськості та толерантності до чужої думки [15].

Підготовка та проведення уроку-диспуту за методикою О. Куцевол відбувається у три етапи.

На підготовчому етапі закладається фундамент ефективності диспуту. Спочатку вчитель визначає тему та формулює запитання для обговорення. Далі окреслюються форми самостійної роботи класу для розвитку їхніх індивідуальних творчих здібностей. За потреби створюються творчі групи для підготовки до диспуту (декоратори, мистецтвознавці тощо). Наступний крок – рекомендації щодо джерел для вивчення теми диспуту. І нарешті, вчитель має створити сприятливий мікроклімат для майбутньої дискусії.

На етапі проведення диспуту визначальну роль відіграють два чинники. По-перше, хто саме і як веде дискусію – вчитель чи спеціально підготовлений учасник. По-друге, рівень обізнаності та готовності до конструктивного діалогу.

На підсумковому етапі вчитель робить висновки щодо всієї проведеної роботи – як підготовки, так і власне диспуту. Втім, не варто давати остаточну оцінку самій проблемі, що обговорювалась. Доречніше завершити диспут не крапкою, а трьома крапками чи знаком оклику – як емоційною оцінкою всього, що пов'язано з уроком-дискусією.

Учитель, обираючи систему запитань для обговорення, повинен акцентувати увагу на питаннях високого рівня, уникаючи тих, що мають односкладові відповіді. Важливо віддавати перевагу проблемним питанням, які спонукають старшокласників до активної пізнавальної діяльності та сприяють розвитку критичного мислення. У вчителя має бути повага до кожної думки, створюючи на уроці сприятливу психологічну атмосферу.

У процесі викладання зарубіжної літератури вчителю варто приділяти значну увагу формуванню у школярів навичок усного та писемного мовлення.

З цією метою у календарно-тематичних планах доцільно передбачити певну кількість годин для навчання монологічних висловлювань, діалогів, написання творчих і дослідницьких робіт, есе, статей, конспектів, тез, різних за обсягом повідомлень, доповідей, рецензій, відгуків тощо. Така робота сприятиме формуванню наскрізних умінь ефективної комунікації в усній та письмовій формі.

Для ефективного розвитку критичного мислення старшокласників можна пропонувати готувати короткі відповіді-есе, інформаційні чи лінгвістичні повідомлення тривалістю 1-2 хвилини. Така діяльність не лише спонукає осмислювати матеріал, виділяти головне та формулювати висновки, але й розвиває вміння чітко і стисло висловлювати власну думку, дотримуючись встановленого ліміту часу. Отже, така практика є ефективним інструментом для удосконалення навичок критичного мислення та усного мовлення школярів.

Правильне використання відповідних методів у структурі уроку допомагає ефективно створити модель уроку з розвитку критичного мислення. Ця технологія сприяє формуванню нового покоління, яке вміє аналізувати, спілкуватися та розуміти інших.

3.3. Урок розвитку критичного мислення в системі уроків зарубіжної літератури

1. Фрагмент уроку за романом Оскара Вайльда «Портрет Доріана Грея» з використанням стратегії «товсті і тонкі запитання» в 10 класі.

III. Сприймання й усвідомлення нового матеріалу.

3.1. Робота над текстом твору

Сьогодні ми продовжимо аналізувати твір «Портрет Доріана Грея». Згадаємо, минулого разу ми зупинилися на епізоді знайомства Доріана та Сібіл Вейн. Ця зустріч кардинально змінює життя головних героїв. Я хочу запропонувати вам обговорити цей епізод за допомогою «товстих і тонких запитань».

Спочатку ми ставимо «тонке» запитання, тобто таке, на яке можна дати коротку, однозначну відповідь:

- Де відбулася зустріч Доріана і Сібіл? (У театрі).

А тепер «товсте» запитання, що потребує розгорнутої відповіді з поясненнями та аргументами:

- Чому зустріч з Сібіл так сильно вразила Доріана? (Учні обмінюються думками, пояснюють...)

Наступні «тонкі» запитання:

- Ким за професією була Сібіл? (Акторкою).
- Скільки років було Сібіл, коли вона познайомилася з Доріаном? (конкретна цифра).
- Чи була Сібіл заможною? (так/ні)
- Хто з акторів грав Ромео у виставі, де Сібіл грала Джульєтту?

І знову «товсті»:

- Яким чином захоплення театром і Сібіл вплинуло на подальшу долю Доріана?
- Чому Сібіл так легко піддалася чарам Доріана і закохалася в нього?
- Які риси характеру Доріана вплинули на те, що він розчарувався у Сібіл?

- Чи могла Сибіл врятуватися, якби Доріан по-іншому поставився до її гри в театрі? Як саме?
- Чи є Доріан винен у смерті Сибіл і чому? Чи міг він запобігти її самогубству?

Учні висловлюють припущення і міркування.

2. Фрагмент уроку за романом Стендаля (Марі Анрі Бейль) «Червоне і чорне» у 10 класі.

IV. Узагальнення і систематизація набутих знань.

Сьогодні ми підіб'ємо підсумки щодо прочитаного роману Стендаля «Червоне і чорне». Для цього застосуємо стратегію «Павутинка думок».

(На дошці чи великому аркуші учитель записує назву твору посередині як центральну фразу).

Впродовж 5-7 хвилин записуйте всі слова, образи, почуття, цитати, що спадають вам на думку стосовно цього роману. (Учні індивідуально записують асоціації навколо центрального слова).

Час минув. Тепер об'єднайтеся в групи по 3-4 особи. Проаналізуйте, яким чином записані поняття пов'язані між собою. Встановлюйте логічні

зв'язки і фіксуйте їх стрілками чи лініями між словами. Обговоріть і зробіть висновки. (Учні коментують зв'язки та підсумовують враження від роману).

Можливі зв'язки та коментарі:

Честолюбство – небезпечний трикутник (кохання) – інтриги – філософія гедонізму – провінційне духовенство.

Амбітний – церковна кар'єра – престиж – буржуазія – фабіанські дії – приховані мотиви.

Висновок: честолюбство, кар'єрне зростання будь-якою ціною, примарні цінності призводять до нещирості, інтриг і трагедії.

Отже, візуалізація думок допомогла нам структурувати матеріал та систематизувати знання щодо ключових аспектів твору Стендаля. Дякую за роботу.

3. Фрагмент уроку за твором Йогана Вольфганга Гете «Фауст» в 11 класі.

III. Сприймання й усвідомлення нового матеріалу.

Сьогодні ми продовжуємо вивчати відомий твір Йогана Вольфганга Гете «Фауст». Для кращого розуміння і аналізу образу головного героя скористаємось стратегією «Ромашка Блума».

(Учитель малює на дошці схему ромашки з 6 пелюстками, у центрі записуючи ім'я «Фауст»).

Кожна пелюстка ромашки позначає один із напрямків міркування:

Простіше (назви поняття простими словами);

Опиши (дай опис характеристики);

Порівняй (знайди схожість або відмінність);

Проаналізуй (розглянь елементи, зв'язки);

Застосуй (покажи застосування на практиці);

Запропонуй альтернативу (поміркуй про інші ідеї).

Тепер заповнимо ромашку, записуючи в пелюстки ваші думки та роздуми про образ Фауста. Будьте творчими!

(Учні індивідуально або у групах заповнюють схему своїми ідеями, потім обговорюють результат).

Можливі приклади відповідей учнів при заповненні «Ромашки Блума» про Фауста:

Простіше: вчений, який продав душу дияволу.

Опиши: шукаючий знання, але незадоволений життям, егоїстичний та амбітний.

Порівняй: схожий на Прометея у прагненні пізнати таємниці світу, але шукає легкого шляху.

Проаналізуй: хоче кохання й щастя, тікаючи від реальності в ілюзії, сумнівається через внутрішній конфлікт.

Застосуй: приклад отруєної гріхами людини, яка намагається знайти вихід, але робить помилки.

Запропонуй альтернативу: покайтесь, обрати розвиток духовності, а не матерії, служити суспільству.

Висновки: Фауст – суперечливий образ людини епохи Ренесансу, чий потенціал було змарновано через егоїзм та нестримне честолюбство.

Як бачите, така наочна візуалізація допомагає глибше проаналізувати літературних персонажів. А тепер продовжимо обговорення образу Фауста та ключових подій твору.

4. Фрагмент уроку за романом Джорджа Орвелла «1984» в 11 класі.

III. Сприймання й усвідомлення нового матеріалу.

3.1. Робота з текстом

Сьогодні ми продовжимо аналізувати антиутопічний роман «1984», зосередившись на особливостях світу Океанії. Для кращого розуміння прочитаного застосуємо метод «Щоденник подвійних нотаток».

(Учитель малює на дошці таблицю з двома широкими колонками).

Ліва колонка призначена для ФАКТІВ – ключових деталей, цитат із тексту. У праву колонку ДУМКИ ви будете записувати власні роздуми, інтерпретації

прочитаного. Це допоможе поєднати інформацію з книги з особистими судженнями.

(Учні індивідуально читають уривки з роману й заповнюють таблицю подвійних нотаток).

Приклади можливих записів учнів у «Щоденнику подвійних нотаток» під час вивчення роману «1984»:

ФАКТИ (деталі з тексту)	ДУМКИ (роздуми учнів)
«Війна – це мир, свобода – це рабство»	Пропаганда партії, перекручування понять
«Перед тим він мав свідомо відректися від самого себе»	Повна руйнація особистості, індивідуальності
Страшні покарання і тортури людей	Тотальний контроль, терор та залякування
«Робота... це віддача головного джерела життя – і врешті інтересів більшості свідомих істот»	Примус до праці, цинічна філософія
«Внутрішня партія потребує... солодких крикунів, щоб залишати нам цей світ порожнім»	Нестримна жага повного панування

Висновки: гнітюча атмосфера в суспільстві Океанії, контроль через страх і пропаганду, деградація людяності.

Час вичерпано. Зараз утворіть пари. Обмінюйтесь щоденниками і обговоріть записані факти та думки. За бажанням можете доповнити нотатки одне одного. (Учні коментують і діляться ідеями).

Отже, як бачимо, метод «Щоденника подвійних нотаток» допомагає вдумливо працювати з текстами, критично осмислювати прочитане. Молодці!

Висновки до розділу 3

Розвиток критичного мислення у школярів визнається ключовим завданням сучасної освіти, оскільки ці навички є важливими для успішної самореалізації особистості та адаптації до сучасного світу. Однак, не всі однаково готові до самостійного навчання та критичного мислення, що вимагає від вчителя вміння ефективно використовувати технології розвитку цих навичок. На результативність уроків впливає не лише глибокі знання предмету та методик, але й вміння педагога створити демократичні стосунки з класом, побудувати довіру та психологічну безпеку на уроці.

Критичне читання виступає ключовим елементом у розвитку аналітичних навичок та формування власної думки щодо прочитаного матеріалу. Використання системи запитань та коментоване читання стимулюють старшокласників до глибшого розуміння тексту, розвивають їхні аналітичні та критичні здібності. Такі прийоми, як усні та письмові відгуки, рецензування прочитаного, також сприяють розвитку навичок аналізу та висловлення вражень від прочитаного матеріалу.

Такі прийоми, як порівняльний аналіз, дозволяють школярам вивчати національні літератури в контексті світового літературного процесу та розширювати свої знання шляхом порівняння творчості різних письменників. Всі ці підходи та методи сприяють розвитку критичного мислення, активно залучають здобувачів освіти до навчання та стимулюють їхню зацікавленість.

У процесі формування критичного мислення на уроках, вчителі використовують різноманітні методи, враховуючи власний стиль та особливості школярів. Але основною складовою успіху є створення відкритого та сприятливого середовища, де вони почуваються вільно, розуміють, що їх думки важливі й можуть бути висловлені.

Активна участь старшокласників у спілкуванні, підтримка різноманітних поглядів та заохочення креативності у вирішенні завдань є ключовими факторами у розвитку їхнього критичного мислення. Різноманітні методи, які

використовуються вчителями, сприяють цьому процесу, враховуючи індивідуальні потреби кожного.

Створення відкритого навчального середовища не тільки сприяє розвитку критичного мислення, але й сприяє соціальному розвитку, творчому мисленню та навичкам роботи в команді. Тому важливою є гнучкість та адаптивність в методиках викладання

Використання технології розвитку критичного мислення відбувається через три етапи, кожен з яких має свою мету, завдання та набір методів і прийомів.

Розвиток критичного мислення має свою специфічність залежно від вікових особливостей здобувачів освіти. Молодші школярі закладають основи логічного мислення, тоді як середня та старша школа спрямовані на розвиток аналізу та оцінки інформації.

Основна мета будь-якого педагога – це сприяти розвитку критичного мислення та самостійності школярів. Створення сприятливого освітнього середовища, де вони відчують свободу та можливість досліджувати світ, є ключовим для їхнього успішного навчання.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Критичне мислення є важливою компетентністю для сучасної освіти, оскільки допомагає здобувачам освіти аналізувати інформацію, розуміти складні питання, приймати обґрунтовані рішення та розв'язувати проблеми. Воно є ключовою навичкою для успіху в умовах сучасного цифрового суспільства.

Існує багато визначень та тлумачень поняття «критичне мислення». Воно розглядається як процес спрямованого мислення, метою якого є вирішення проблем шляхом застосування таких розумових операцій, як аналіз, синтез, оцінка інформації та власних думок. У наукових роботах та лексикографічних джерелах виділяються різні аспекти цього поняття, але загальний акцент робиться на систематичному аналізі інформації, логічному мисленні та умінні робити обґрунтовані висновки.

Від античних часів до сучасності важливість критичного мислення визнається та розглядається різними вченими. Античні філософи та розвиток їхніх ідей у сфері мислення відіграли значну роль у становленні цієї компетентності. Різні філософські школи і вчені розглядали критичне мислення як здатність до логічного виваженого мислення, активний пізнавальний процес, який приводить до вирішення проблем та пошуку істини через дискусії та аргументацію.

Ідеї Аристотеля та Піфагора в логіці та геометрії є фундаментальними для розвитку критичного мислення, сприяючи формуванню логічних доводів та аксіоматичних систем. Таким чином, різноманітні погляди на критичне мислення у філософії та педагогіці підкреслюють його значущість як основної складової успішного пізнання та розвитку особистості.

Провідні психологи, зокрема Д. Халперн, зазначають, що головною перешкодою для розвитку критичного мислення є небажання ним користуватися. Тому важливо формувати позитивну мотивацію та переконання в необхідності критичного аналізу інформації. Критичне мислення тісно

пов'язане з творчими процесами та здатністю до генерування нестандартних ідей (дивергентним мисленням), що сприяє розвитку особистості.

Ідеї щодо важливості активної пізнавальної діяльності здобувачів освіти висловлювались педагогами ще здавна, зокрема Я. Коменським та В. Сухомлинським, які наголошували на розвитку самостійного мислення та вміння робити висновки.

У педагогіці існують різні підходи до тлумачення критичного мислення, проте в цілому воно розглядається як важливий чинник інтелектуального та творчого розвитку особистості.

Українські педагоги, зокрема В. Неділько та Є. Пасічник, наголошували на важливості методів самостійної роботи й евристичних бесід для розвитку критичного мислення старшокласників.

Зарубіжні педагоги, зокрема Дж. Дьюї, також відзначали важливість зосередження на проблемних питаннях та рефлексії для стимулювання критичного мислення.

Література містить складні теми й проблеми, що вимагають критичного осмислення, тому її вивчення сприяє розвитку цієї важливої компетентності.

Розвиток критичного мислення є важливим і актуальним завданням сучасної літературної освіти, оскільки література за своєю суттю стимулює таке мислення. Проте в реальному навчальному процесі цьому приділяється недостатньо уваги.

Традиційні методики викладання літератури не орієнтовані на цілеспрямований розвиток критичного мислення школярів. Вчителі обмежуються переважно поясненням матеріалу. Більшість вчителів-словесників недостатньо обізнані із сучасними технологіями розвитку критичного мислення та не застосовують їх системно.

Традиційна організація навчального процесу в школі (домінування монологу вчителя, пасивність школярів, надмірне спрощення матеріалу) також гальмує розвиток критичного мислення.

Проаналізувавши літературні джерела, ми виявили кілька ключових проблем, що виникають при навчанні критичному мисленню на уроках літератури. Обмежена інтерпретація заважає розвитку альтернативних поглядів та творчих ідей. Відсутність стимулу до самостійного аналізу та орієнтація на «правильні» відповіді призводять до запам'ятовування фактів, а не до розвитку критичного мислення. Недостатня підтримка вчителя може спричинити неповний розвиток критичного мислення старшокласників. Недооцінка значення різноманітності тлумачень може обмежувати школярів у розумінні багатозначної природи літературних творів. Недостатнє використання різноманітних методик обговорення та аналізу може обмежити розвиток критичного мислення. Рішення цих проблем може включати використання різноманітних підходів до вивчення літератури, акцент на самостійності старшокласників у процесі аналізу та обговорення творів, а також створення сприятливого середовища для вільного вираження різних думок та інтерпретацій.

Українська шкільна літературна освіта розробляється відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти, що передбачає не лише розвиток здібностей та соціалізацію здобувачів освіти, а й акцентує на вихованні відповідального ставлення до різних аспектів життя. Типова освітня програма, яка була введена з метою реалізації цього стандарту, визначає ключові аспекти навчання, такі як орієнтовна тривалість, зміст навчальних програм та форми навчального процесу. Розроблення різних варіантів навчальних підручників дозволяє школам обирати той, який найбільше відповідає конкретній програмі та потребам школярів.

Вивчення зарубіжної літератури у рамках базової середньої освіти має свої особливості на різних етапах навчання, сприяючи розвитку учнівського інтересу до художньої творчості та критичного мислення. Основні завдання вивчення цього предмета включають розвиток аналітичних навичок, критичного мислення та творчих здібностей старшокласників.

Сучасний урок літератури відповідає вимогам нового Державного стандарту, спрямований на задоволення пізнавальних потреб та самореалізацію здобувачів освіти. Він сприяє не лише засвоєнню знань, а й формуванню критичного мислення, комунікативних умінь та естетичного розвитку особистості.

Інтеграція критичного мислення у структуру уроку літератури має велике значення для розвитку навичок аналізу та критичного осмислення художніх творів старшокласниками. Процес навчання розбивається на три етапи: постановка завдання, розгляд і рефлексія. Кожен з цих етапів спрямований на активну участь класу у навчальному процесі та глибоке розуміння матеріалу.

У процесі розвитку критичного мислення на уроках, вчителі використовують різноманітні методи, враховуючи свій власний стиль та унікальність школярів. Проте, головним чинником успіху є створення відкритого й сприятливого оточення, де школярі можуть відчувати свободу й усвідомити, що їхні думки мають значення й можуть бути висловлені.

Беручи до уваги викладене, кожен учитель літератури повинен постійно вдосконалювати свої професійні навички, оволодівати новими підходами відповідно до вимог часу, урізноманітнювати форми і методи роботи, що дають ефективні результати на практиці. Розвиток критичного мислення старшокласників на уроках літератури є важливим внеском у формування їхніх загальних компетентностей та готовності до дорослого життя. Тому кожен вчитель повинен приділяти цьому значну увагу в своїй педагогічній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берегова І. Мультимедійні технології як засіб розвитку критичного мислення на уроках світової літератури. *Рідна школа*. 2014. № 6. С. 54–55. 57–91.
2. Бондаренко Ю. Технологія формування критичного мислення на уроках української літератури. *Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. Педагогічні науки*. 2020. № 2. С. 124–129.
3. Бугайко Ф., Бугайко Т. Майстерність учителя-словесника. Київ : Рад. шк., 1963. 188 с.
4. Вірста С. Критичне мислення як спосіб формування літературної компетентності на уроках зарубіжної літератури. *Педагогічний часопис Волині*. 2017. № 4(7). С. 54.
5. Дятленко Т. Сучасність. Наука. Час. Взаємодія та взаємовплив (15-17.11.2014). Міжнародна наукова інтернет-конференція. URL: <https://int-konf.org/ru/2014/suchasnist-nauka-chas-vzaemodiya-ta-vzaemovpliv-15-17-11-2014/921-k-ped-n-dyatlenko-t-i-problemne-navchannya-yak-efektivnij-sposib-rozvitku-kritichnogo-mislennya-starshoklasnikiv-pid-chas-vivchennya-ukrajinskoji-literaturi> (дата звернення: 08.08.2023).
6. Ісаєва О. Виразне читання: Методичні поради щодо його проведення та оцінювання за 12-бальною системою. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2001. № 4. С. 18.
7. Ісаєва О. Організація та розвиток читацької діяльності школярів при вивченні зарубіжної літератури: посіб. для вчителя. К : Ленвіт, 2000.
8. Зарубіжна література. 10-11 кл. Рівень стандарту. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (2022) / М-во освіти і науки України. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.zarubizhna.literatura-10-11-standart.pdf> (дата звернення: 18.11.2023).

9. Катаєва В. Використання різних графічних організаторів для розвитку критичного мислення в учнів 5-11-х класів на уроках української літератури. *Сучасні проблеми навчання і виховання : збірник наукових праць* / уклад. І. Бартенєва. Одеса, 2022. С. 57–91.
10. Коменський Я. Велика дидактика. К, 1940. 247 с.
11. Конверський А.Є. Логіка. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. 391 с.
12. Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
13. Кротова І. Стратегії розвитку критичного мислення школярів на уроках української мови та літератури. *Український світ у наукових парадигмах: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 9-те вид. Харків, 2022. С. 132–140.
14. Куцевол О. Структура сучасного уроку зарубіжної літератури. / *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2003. № 3. С. 39
15. Куцевол О. Сучасні типи уроків зарубіжної літератури. / *Всесвітня література та культура в середніх навчальних закладах України*. 2001. № 3. С. 26.
16. Ліпман С. Чим може бути критичне мислення. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2006. № 27. С. 17–23.
17. Лукіяничук А. Розвиток критичного мислення учнів : методичні рекомендації. Біла Церква : БІНПО УМО, 2018. 73 с.
18. Мацевко-Бекерська Л. Методика викладання світової літератури: навч.-метод. посіб. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2020. 296 с.
19. Мельникова Р., Ангеловська К. Використання технології розвитку критичного мислення учнів у закладах загальної середньої освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики*

- навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* 2020. № 58. С. 196–202.
20. Мірошніченко Л. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: підручник для студентів-філологів. Київ : Вища шк., 2010. 415 с.
21. Неділько В. Методика викладання української літератури в середній школі. К : Вища шк., 1978. 248 с.
22. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 01.05.2023).
23. Оршанський Л. Технологія розвитку критичного мислення учнів. *Зарубіжна література в навчальних закладах.* 2006. № 1. С. 47–51.
24. Паламар С., Карась Г. Формування критичного мислення старшокласників у процесі навчання літератури. *Українська література в загальноосвітній школі.* 2016. № 6. С. 19–24.
25. Пасічник Є. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. К, 2000. 317 с.
26. Платон. Діалоги. 2-е вид. ; пер. з давньогр. Й. Кобіва, У. Головач, Д. Коваль, Т. Лучука, Ю. Мушака. Київ : Основи, 1999. 395 с.
27. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал.* 2018. № 2. С. 89–98.
28. Пометун О. І. Формування критичного мислення учнів на уроках з курсу за вибором «Права людини». *Історія в школах України.* 2008. № 9. С. 5–7.
29. Пометун О. Основи критичного мислення: метод. посіб. для вчителів / ред. О. Пометун, І. Сущенко. Д : Ліра, 2016. 156 с.
30. Пометун О. Формування критичного мислення: реальність чи міф?. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід.* 2018. № 7-8. С. 56–59.

31. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : Постанова Каб. Міністрів України від 30.09.2020 р. № 898 : станом на 30 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-п#Text> (дата звернення: 10.09.2023)
32. Про затвердження типової освітньої програми для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 19.02.2021 № 235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-21#Text> (дата звернення: 10.09.2023)
33. Рассел Б. Історія західної філософії. Київ : Основи, 1995. 759 с.
34. Сафарян І. Розвиток критичного мислення під час вивчення української літератури. *Українська мова і література в школі*. 2017. № 3. С. 20–25.
35. Скоморовська Н. Формування ключових умінь та навичок, необхідних для розвитку критичного мислення. *Обрії*. 2014. № 1 (38). С. 91–95.
36. Степанишин М. Розвиток критичного мислення учнів у процесі навчання літератури. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 2. С. 16–20.
37. Степанченко О. Методика використання технології критичного мислення на уроках української мови. *Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції*. 2020. С. 193–196.
38. Сухомлинський В. Вибрані твори: в 5 т. К : Вища шк., 1977. 720 с.
39. Терно С. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) : посіб. для вчителя. Запоріжжя : Запоріж. нац. ун-т, 2011. 105 с.
40. Токмань Г. Методика формування критичного мислення старшокласників у процесі вивчення української літератури. Київ : Міленіум, 2006. 320 с.
41. Тягло О. В. Критичне мислення. Харків : ТОВ «Вид. група “Основа”», 2008. 192 с.
42. Штейнбук Ф. Методика викладання зарубіжної літератури в школі : Навчальний посібник . 2-ге вид. Тернопіль : Мандрівець, 2009. 280 с.
- 43.

44. Arcuris C. *Theory in Practice: Increasing Professional Effectiveness*. San Francisco : Solley-Bass, 1974. 196 p.
45. Axelson J. A. *Counseling and Development in a Multicultural Society*. Brooks / Cole Publishing Company, Monterey, California, 1985. 462 p.
46. Chomsky N. *Language and Mind*. New York : Harcourt, Brace and World, 1968. 164 p.
47. *Defenition and Selection of Competencies. Theoretical and Conceptual Foundations (DESECO). Strategy Paper on Key Competencies. [An Overarching Frame of Reference for an Assessment and Research Program] – OECD (Draft)*
48. Hutmacher W. *Key Competencies for Europe. Report of the Symposium Berne, Switzerland 27–30 March, 1996 [Council for Cultural Cooperation (CDCC) a Secondary Education for Europe]*. Strasburg : 1997.
49. Hymes D. *On Communicative Competence. Sociolinguistics*. In J. B. Pride and J. Holmes (eds.). Harmondsworth : Penguin. 1972. P. 269–293.
50. Keen K. *Competence: What is it and how Can it be Developed?* In J. Lowyck, P. de Potter, J. Elen (Eds.), *Instructional Design: Implementation Issues*. – Brussels : IBM Education Center, 1992. Pp. 111–122.
51. Klooster D. *What is critical thinking? Thinking Classroom*. 2001. No. 4. P. 36–40.
52. *Merriam-Webster's Collegite Dictionary*. Merriam Webster's Inc., 1998. 1559 p.
53. Mirable R. J. *Everything you wanted to know ababout competency modeling / Mirable R. J. // Training and development*. 1997. August. P. 71–77.
54. *Online Cambridge Dictionary*. Online Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/critical-thinking> (дата звернення: 01.07.2023).
55. *Oxford Learner's Dictionaries*. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/critical-thinking?q=critical+thinking> (дата звернення: 01.07.2023).

56. Parry S. B. The quest for competencies: competency studies can help you make HR decision, but the results are only as good as the study. *Training*, 1996. Vol. 33. Pp. 48–56.
57. Stoof A., Martens Rob L., Jeron J. G. van Marrienboer. That is competency? Constructivism approach as exit from confusion [Электронный ресурс]. *Open University of the Netherlands*. Режим доступа : <http://www.hr-portal.ru/node/348/print>
58. Tuning Educational Structures in Europe / Line 1. Learning Outcomes / Competencies Methodology, 2001–2003. Phase 1. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.Relint.Deusto.es/Tuning Project/index.htm>.
59. White R.W. Motivation Reconsidered: The Concept of Competence. *Psychological Review*. 1959. № 66.
60. Yershova O., Gordiichuk A. University Autonomy in Ukraine: International Experience and National Interests *American Journal of Educational Research*. 2013. № 1 (11). С. 472–476.